

Emergentizam u sociologiji : epistemološki most između akcije i strukture

Haček, Vilim

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:971417>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-14**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek sociologije

Diplomski rad

Emergentizam u sociologiji: epistemološki most između akcije i strukture

Student: Vilim Haček

Mentor: dr. sc. Krešimir Žažar

Datum: 14.9.2023.

Sadržaj:

1. Uvod.....	1
2. Konstrukt emergencije.....	3
3. Centralna debata u sociologiji: mikroperspektiva protiv makroperspektive.....	5
4. Strukturalizam u sociologiji.....	6
5. Teorije sustava unutar sociologije	10
5.1 Teorije kompleksnih sustava unutar sociologije.....	13
6. Koncept interakcije u sociologiji	18
6.1 Bourdieov koncept habitusa	21
6.2 Morfogenetski ciklus Margret Archer	22
6.3 Sinteza dvaju pristupa: Bourdieu i Archer.....	23
7. Emergentizam u društvenim znanostima	24
7.2 Emergentizam u psihologiji.....	26
7.3 Emergentizam u sociologiji.....	29
8. Postavljanje ontoloških temelja društvene epistemologije i društvo kao kompleksni sustav	34
8.1 Kritički realizam kao filozofski temelj.....	34
8.2 Društvo kao otvoreni sustav.....	35
8.3 Emergentistička paradigma	38
9. Rasprava	41
10. Zaključak.....	43
11. Literatura.....	45

12. Sažetak.....	47
------------------	----

1. Uvod

U suvremenoj sociološkoj teoriji postoji očita diskrepancija između dvije naizgled suprotstavljene epistemološke pozicije. Taj se rascjep ponajviše očituje u temeljnim pojmovima izučavanja te definicije konstrukta društvenosti i društvene stvarnosti. Riječ je o rascjepu između metodološkog individualizma i holizma, između društvenog konstruktivizma i realizma. U samoj srži rasprave leži pitanje: Postoji li društvo izvan pojedinca, to jest može li se društvenost proučavati kao zaseban entitet? (Archer, 1995.; Bunge 2003.; Elder Vaas 2010.; Mouzelis 1995.; Ritzer 1997.; Bhaskar 2008.; Žažar, 2016.) Metodološki individualisti oslanjaju se na proučavanje interakcije između pojedinaca, u namjeri da društvenu realnost objasne na razini značenja, vrijednosti i namjera koje se interakcijom prenose među pojedincima. Od svojih začetaka, takozvani mikrosociološki pristup teži diskreditiranju društva kao zasebnog i primarnog entiteta izučavanja društvenih znanosti, pokušajem demistifikacije društvene strukture putem teorija akcije. Mikrosociološki pristupi zauzimaju poziciju društvenog konstruktivizma, tvrdeći da postoje samo pojedinci koji društvo konstruiraju međusobnom interakcijom. Metodološki se individualisti oslanjaju na teorije djelovanja i interakcije, koje su nastale kao kritika na prethodne holističke teorije socioloških klasika. (Bunge 2003.) Već od samih začetaka sociologije kao znanosti, društvo i društvena struktura izdvajali su se kao središnji predmet izučavanja. Za holistički pristup karakteristično je proučavanje strukturnih obilježja i kompozicije društvenih skupina, te utjecaj istih na pojedince. Takozvani strukturalizam u sociologiji zauzima poziciju društvenog realizma, čime prednost u izučavanju društvene stvarnosti pridaje društvenim cjelinama. Tako su autori poput Parsonsa i Durkheima smatrali da društvena stvarnost ovisi o dinamici i formi društvenih struktura koje stvaraju i održavaju društvene činjenice. Stoga društveni realisti daju prednost cjelinama nad pojedincima te proučavaju kauzaciju „prema dolje“, kauzalne sile koje struktura ispoljava nad pojedincem. (Elder Vaas 2010.)

Čini se da ni jedan od oba pristupa nije u mogućnosti dohvatiti mehanizme i kauzalne sile koje tvore društvenu realnost. Nisu u mogućnosti svojim metodama dohvatiti „srž društvenosti“, drugim riječima, nisu uspjeli objasniti što je, i na koji se način manifestira društvenost. Oba pristupa imaju namjeru reducirati kompleksnu društvenu realnost na kauzalne sile. Dok se holisti fokusiraju na kauzalne sile koje „odozgo“ utječu na pojedince kao posljedica grupne dinamike, metodološki individualisti stavljaju fokus na određeni oblik djelovanja kojim pojedinci

konstruiraju društvene skupine. Ni holizam ni individualizam nisu uspjeli, proučavanjem jednosmjernih kauzacija, dokučiti kako zapravo nastaju i što posreduju društvene skupine. Oba pristupa već se desetljećima bave vlastitom problematikom ne bi li uspjeli primamo jednosmjernim kauzalnim odnosom odgonetnuti kompleksnost društvene stvarnosti i steći primat nad konstruiranjem epistemoloških i ontoloških temelja sociologije i/ili društvenih znanosti. (Elder Vaas 2010.)

Postoji i trend kombinacije strukturalističkih pristupa s teorijama društvene akcije. Cilj trenda je pomiriti dvije sociološke tradicije, stvaranje dualnih teorija integracijom kauzalnih sila „odozgo“ i „odozdo“. Neki od primjera dualnih teorija bili bi koncept strukturacije Anthonya Giddensa ili morfogenetski ciklus Margaret Archer. No, pokušaj konstruiranja dualnih teorija, koje bi trebale integrirati pojmove akcije i strukture, nažalost završava stvaranjem neuravnoteženog amalgama zato što svaka teorija, unatoč integraciji obaju pristupa, pri svojoj eksplanaciji društvene stvarnosti daje prednost jednom od tih pristupa na epistemološkoj razini. (Sawyer 2005.) Time se problem rascijepa teorije u sociološkoj znanosti nije riješio, već se diskrepancija još više produbila i proširila na novo područje. U svom ću radu istaknuti pristupe unutar sociologije čija bi sinteza obuhvaćala mikrorazine i makrorazine analize, zajedno s kauzalnim silama koje ih vežu. Stoga ću zagovarati epistemologiju kompleksnih sustava zajedno s ontologijom kritičkog realizma jer su koherentne s emergentističkim pristupom. Cilj je mojega rada istaknuti emergenciju kao jedan od glavnih procesa stvaranja društvene zbilje. Stoga je upravo emergentizam pristup koji na teorijskoj razini može konceptualizirati najbitnije sastavnice i procese društvenih skupina, što je opet pogodno za razvijanje daljnje metodologije društvenih istraživanja.

U prvoj polovici rada dat ću pregled najprominentnijih teorija akcije i strukture kako bih izlučio ključne značajke koje su utjecale na konceptualizaciju emergentizma unutar sociologije u oba pristupa. Kasnije ću se fokusirati na pojam emergencije, s naglaskom na njezinu uporabu unutar sociologije. Istaknut ću ulogu filozofije kritičkog realizma kako i teorije kompleksnih sustava pri konceptualizaciji pristupa emergentizmu. Spomenut ću autore koji su svojim teorijama pridonijeli razvoju emergentističkog pristupa unutar društvenih znanosti te ću u raspravi dodatno istaknuti heurističko bogatstvo emergentizma.

2. Konstrukt emergencije

Najveći je problem dualnih teorija sukob oko polazne paradigme. Iako postoji težnja povezivanja teorija strukture i akcije, svaka dualna teorija naposljetku teži holizmu ili individualizmu. Ravnoteža, neka zlatna sredina između strukturalizma i teorija akcije nije uspostavljena, niti je to po mom mišljenju nužno. Smatram da nije potrebno balansirati dotične pristupe, već odrediti zajedničku polazišnu točku. Stoga sam odabrao upravo pristup emergentizma koji implementacijom različitih pristupa uključuje koncepte strukture i akcije pri eksplanaciji tvorbe društvenog sustava. Emergencija je pojam koji označava proces nastajanja kvalitativno novih struktura, uzoraka ili procesa kao posljedice samoorganizacije unutar kompleksnog sustava. (Goldstein, 1999.:49.) Emergentizam je pristup koji uključuje emergenciju kao jedan od ključnih procesa konstrukcije društvene zbilje. Kako bismo mogli obuhvatiti strukturu, akciju, pojedince i njihovu interakciju, osvrnut ćemo se na tradicije kritičkog realizma i teorije kompleksnih sustava kao misaone struje unutar kojih se ukorijenio pristup emergentizma. Kako bismo izbjegli kasnije epistemološke probleme i nejasnoće pri eksplanaciji, svoj ću rad temeljiti na kritičkom realizmu. Stajalište kritičkog realizma kompatibilno je za proučavanje emergencije jer uvažava isključivo materijalno postojanje pojedinaca, istovremeno priznajući postojanje „silaznih“ kauzalnih sila. Autori poput Bhaskara i Archer, koji su mnogo vremena posvetili konceptualizaciji struktura unutar kritičkog realizma, shvatili su koliko je bitno da se društvenim skupinama pridaje vlastiti ontološki status zbog proučavanja kauzalnih sila i društvenih mehanizama (Bhaskar 2008.; Archer 1995.), no tek nam postavljanje zajedničkih temelja daje polazišnu točku. Društvo je kompleksan pojam, stoga je potreban pristup koji može obuhvatiti širok obujam varijabli kako bi se proučavala njegova emergentna obilježja. Treći val sistemskih teorija, teorije kompleksnih sistema, pružaju širok spektar alata i klasifikaciju koja svakom društvu pristupa ne samo kao zasebnom, već i kao jedinstvenom entitetu, s vlastitim obilježjima i mehanizmima. Istovremeno uvažavajući kompoziciju, okolinu i unikatnost društvene pojave, teorije kompleksnih sustava mogu implementirati i proučavanje simboličke komunikacije. (Sawyer 2005.) Zbog kompleksnosti pojma društva i višestrukih razina pojavnosti emergentnih svojstava, autori poput Sawyera okreću se prema trećem valu sistemskih teorija, koje imaju kapacitet, uz analizu pojedinaca, njihove interakcije i društvene skupine u više razina, implementirati artefakte i okolnosti interakcije kao

društvene faktore. To nije zato što se sistemske teorije okreću naturalizmu, već zato što pokušavaju obuhvatiti sva obilježja koja posreduju mehanizme što tvore društvenu realnost. Teorije kompleksnosti pružaju nam, uz realistički pogled na društvene strukture, i teorijski alat za razlaganje stvarnih entiteta u konceptualne u svrhu analize i sinteze, demistifikacije mehanizama i kauzalnih sila.

Pojam emergencije ima potencijala, uz adekvatan teorijski okvir, demistificirati kauzalne sile između skupina i pojedinaca, kako bi se mogli izučavati mehanizmi koji ih posreduju. (Bunge 2003.) Emergentizam je kao koncept bio prisutan od samih začetaka sociologije unutar Parsonsovog i Durkheimovog koncepta društvenosti. Danas je emergentizam, iako ne toliko eksplicitno, prisutan u gotovo svim granama sociologije. Unutar strukturalizma i holizma, koncept emergencije koristi se kao mehanizam eksplanacije samostalnog ontološkog statusa strukture, čime se mogu konceptualizirati makro-mikro kauzalne sile, dok se unutar interakcionalizma i metodološkog individualizma emergencijom objašnjavaju kauzalne sile društvenosti, koje se utjelovljuju interakcijom. (Sawyer 2005.) Navedeni koncepti emergencije ne podudaraju se već samim značenjem. Razlog leži u tome što se emergentizam koristi kao nejasni pojam, takozvana crna kutija, kojom se pokušava opravdati određena epistemološka pozicija. Emergentizam ne bi trebao biti koncept koji je eksplanacija sui generis, već metodološko oruđe kojim se izlučuju mehanizmi za posredovanje društvenih procesa. (Bunge 2003.) Stoga ću u svojem radu istaknuti radove sociologa koji su pomoću kritičkoga realizma i pojma emergencije demistificirali kauzalne sile u društvenim odnosima te interakciji pojedinaca i grupa s njihovom okolinom, što im pruža poriv i alate za djelovanje unutar društva. Na samom početku rada naglasit ću razvoj suprotstavljenih paradigmi, strukturalizma i interakcionizma unutar sociologije. Sinteza tih dvaju pristupa pri konstruiranju pojma emergencije stvara pristup unutar sociologije koji je kompatibilan s kritičkim realizmom i teorijom otvorenih sustava.

3. Centralna debata u sociologiji: mikroperspektiva protiv makroperspektive

Ritzer (1997.: 388.) u početku desetog poglavlja knjige „Suvremena sociološka teorija“ naglašava kako je najveća koherentnost u sociologiji zapravo konsenzus da je centralna debata sociologije upravo rasprava između mikrosociološkog i makrosociološkog pristupa istraživanju. Posljedice debate imaju veliku ulogu u formiranju i daljnjem razvoju sociologije. U suštini je debate problematika oko samog koncepta društvene zbilje. Elder-Vass (2010.) naznačio je da se iza debate krije borba oko samog „srca i duše“ sociološke discipline. To je stoga što teorije koje zastupaju mikrosociološki i makrosociološki pristup posjeduju vlastite ontološke i epistemološke temelje definiranja društvenosti. Dakle, naizgled linearna debata između strukturalizma i individualizma zapravo u sebi sadrži centralne dileme u sociologiji: subjektivizam protiv objektivizma kao načelo izgradnje društva, voluntarizam protiv determinizma društvenog djelovanja, mikroobujam protiv makroobujma istraživanja, kao i mnoge druge. (Archer, 2003.) Težište same rasprave varira ovisno o vremenu i aktualnoj problematici, no suština ostaje ista: Što je društvenost? S jedne strane imamo zagovaratelje strukturalizma, koji vjeruju da je društvo uređeno vlastitom unutarnjom logikom koja ga čini cjelinom. S druge strane, imamo one koji smatraju da je društvenost vrsta odnosa, interakcije, čiji kontinuirani tijek tek stvara privid uređenosti društvene realnosti. (Elder Vaas, 2010.) Očito se ovdje radi o dvije zasebne epistemološke pozicije, a svaka od njih ima vlastiti predmet istraživanja. Također, one pokušavaju smanjiti ulogu tuđeg predmeta istraživanja u svrhu preuzimanja primata definiranja društvenosti, riskirajući time redukciju ili konflaciju bogatog svijeta društvenosti na tek jednodimenzionalni kauzalitet. To bi u okviru strukturalizma bila uloga društvenih skupina koja oblikuje pojedince ili kod individualista interakcija koja gradi društvene odnose, pritom ne mareći za širi okvir mogućih skupina ili udruživanja.

Strukturalizam je povijesno starija teorija od individualizma koja je usko povezana sa razmišljanjima otaca sociologije te razvitkom sociologije kao zasebne discipline. Dakle, povijesni pregled strukturalizma započet će konceptima društvenosti skovanim u doba osnivanja sociologije kao znanstvene discipline, pri čemu će se osloniti na autore poput Talcotta Parsonsa i

Emile Durkheima, ali i na kompleksnije teorije sustava s kojima danas raspolazemo. Isto ću se tako za koncept akcije osvrnuti na najranije ideje interakcije sve do sustava društvenog djelovanja čije održavanje pojedincu daje privid postojanja društva. Dakle, početni dio mogega rada namijenjen je razjašnjavanju ključnih ideja, koncepata i kritike strukturalističkih i interakcijskih teorija u sociologiji, pomoću kojih su postavljeni epistemološki i ontološki temelji proučavanja emergencije društva.

4. Strukturalizam u sociologiji

Najstarije znanstvene konceptualizacije društva iz 19. stoljeća bile su upravo holističke naravi. Stoga se moramo vratiti na same začetke sociologije kao znanosti i njene praočeve. August Comte jedan je od prvih autora u čijim prvim dvama tomovima knjige „Kurs pozitivne filozofije“ društvo postaje predmet znanstvenoga promatranja kao zasebna cjelina. Comte je društvo koncipirao kao više sustava s organskim svojstvima. Svako društvo održava unutarnju ravnotežu, razvija se, raste te posjeduje „životni“ tijek. Comte je smatrao da sociologija mora proučavati društvo kao socijalni organizam, kao što biologija proučava individualne organizme. U Comteovoj su teoriji prepoznatljivi utjecaji naturalizma i organicizma, što je vidljivo u analogijama organa koje koristi kako bi opisao dijelove društva. On smatra da je društvo sastavljeno od određenih osnovnih ćelija, „stanica“ kao što su obitelji, da su klase i kaste tkiva društva, dok su neka funkcionalna čvorišta i gradovi njegovi organi. Iako su Comtea kritizirali zbog organicističkog pristupa, uspio je skovati koncept društva koji je neovisan od pojedinaca koji ga čine. Isto tako, naglasio je da cjelina koju čini društvo ima vlastitu autonomiju u svom razvoju. To su zapravo dvije pretpostavke koje dopuštaju raspravu o društvu kao vlastitom entitetu i predmetu sociologije kao znanosti. Comteova ekstrakcija društvene cjeline kao predmeta analize dopustila je društvenim znanstvenicima proučavanje kauzalnih sila koje društvo ispoljava na svoje članove. Iako nije ulazio u kauzalne sile koje povezuju pojedinca i društvo, Comte je zaslužan za uvođenje metodologije znanstvenog proučavanja društva unutar svog pozitivističkog programa. (Ritzer, 1997.: 13.-16.)

Engleski sociolog Herbert Spencer prihvaća Comteove opće pretpostavke o društvu, no pokušava se distancirati od organicizma, iako ga i dalje primjenjuje u određenoj mjeri. On koncipira socijalne entitete kao društvene cjeline i strukture, pri čemu dijelovi doprinose funkcionalnosti cjeline. No, razloge za taj sklad ne vidi u organskoj funkciji dijelova društva, već u interesima pojedinaca koji ih motiviraju da postanu aktivnim članovima koji doprinose društvu kao cjelini. Ovdje se mogu prepoznati tendencije povezivanja društvene cjeline s pojedincima kauzalnom silom i uzrokovanjem. Spencerov utilitaristički pristup ističe kako se društvo ne oblikuje nasumično, već ga pokreću interesi individua. Iako je odnos društva i pojedinca česta tema, autor nikada nije razjasnio kauzalnu poveznicu između njih, više su ga zanimali određeni, u neku ruku značajni odnosi između društva i pojedinca. Spencer u svojim teorijama dublje razrađuje prirodu odnosa između društva i pojedinaca, pri čemu zadržava stav da je društvo pojedincu izvanjsko i da ono nad pojedincem vrši kauzalnu silu koja se akteru čini kao izvanjska i strana. No Spencer svejedno naglašava ulogu aktera koji preuzima funkcije što održavaju društvenu strukturu. Organicizam je kod Spencera prepoznatljiv u njegovim analogijama pojedinca i društva, pri čemu uspoređuje vijek života individue i društva po stadijima poput rasta, razvitka diferencijacije itd. No, najveći je njegov doprinos, barem prema strukturalnim funkcionalistima, razlikovanje društvene strukture i funkcije koju te strukture obnašaju za društvo u cjelini. Time je istaknuo kako strukture nisu nasumično nastale ili namjerno konstruirane, već postoje zbog određenih potreba društva, iako nije nužno da određene funkcije struktura zadovoljavaju potrebe društva, već su potrebe stvorile funkcije. Spencer je uvođenjem uloga i funkcija namjeravao demistificirati međuodnos pojedinaca i društvenih skupina. Njegove teorije dotiču se kritičnih poveznica društva i pojedinaca, no u svom nastojanju da očuva autonomiju društva, on se okrenuo organicizmu. Iz tog su razloga koncepti koje je koristio za objašnjenje mehanizama pomoću kojih društvo funkcionira ostali nejasni. (Ritzer, 1997.: 86.)

Najutjecajniji autor kojega ću u ovom dijelu spomenuti bez sumnje je francuski sociolog Emile Durkheim. Njegov opus radova u području društvenih znanosti (dosta opširan u usporedbi sa suvremenicima) uključuje i prvi sociološki časopis na svijetu. Durkheim je u svojim radovima obradio mnogo tema koje je pokušavao inkorporirati u svoje teorije poput reprezentacije,

društvenog djelovanja i društvenih činjenica koje proizvode strukturu. Oko načina kako bi se Durkheimova djela trebala čitati i interpretirati, ponajviše vezano uz tvrdnju o odnosu društvene cjeline i individue iz knjige „Pravila sociološke metode“, postoje određene nesuglasice. Najkontroverzniji dio „Pravila socioloških metoda“ Durkheimove su tvrdnje kako interakcija između pojedinaca proizvodi društvo te da je društvo kao cjelina istovremeno veće od prostog zbroja samih članova. (Durkheim [1985.], 1982.: 129.) Ove su dvije tvrdnje istovremeno predmet najčešće kritike autora (Ritzer, 1997.: 16.), i najzanimljivije što se tiče teme emergentizma. Unatoč kritikama, Durkheim je bio jedan od najranijih autora koji se zanimao za odnos društvene strukture i pojedinca. Njegova tvrdnja da individue svojim djelovanjem na temelju interakcije potvrđuju i stvaraju društvene činjenice, priznaje ulogu pojedinaca u konstelaciji društva. Iako je Durkheim više fokusa stavio na utjecaj društvenih činjenica na pojedince, ipak je naglasio ulogu interakcija koje ih održavaju. Tvrdio je da je društvo, iako ne može opstati bez pojedinaca, uvijek entitet koji obuhvaća mnogo više od samih ljudi. Durkheim je proučavao i način na koji se ljudi udružuju. Postoje aditivne skupine ljudi, koje su samo zbroj svojih članova bez kohezivnih elemenata, kao na primjer red u čekaonici. No, društvo kao entitet, predmet proučavanja znanosti sociologije, sastoji se od pojedinaca, društvenih činjenica i kauzalnih mehanizama. (Sawyer, 2005.: 40.) Durkheim je koristio i usporedbe sa psihologijom kako bi opravdao postojanje društva kao predmeta znanosti. Jedna je od njegovih najpoznatijih usporedaba da je um posljedica moždane djelatnosti kao što je i društvo nastalo djelovanjem pojedinaca. Ovdje se već mogu prepoznati obilježja emergencije u pojmu „sui generis“ kojim Durkheim označava proces nastanka društvenih činjenica i strukture koja ima svoju autonomiju i vrši kauzalnu silu nad svojim članovima. Dakle, Durkheim je proučavao kauzalitet prema dolje, kauzalnu moć društvene strukture i činjenica koje se odnose na ponašanje pojedinaca. Tvrdio je kako su društvene činjenice koje omogućuju strukturu shvaćene kao izvanjske naspram pojedinaca. Društvene činjenice pojam su koji je Durkheim skovao za znanstveno proučavanje društva kako bi sociologija imala vlastitu razinu izučavanja realnosti, što bi naposljetku prouzročilo njezino odvajanje od psihologije i znanstvenu autonomiju. Durkheimov cilj bio je stvoriti teorijske alate za proučavanje društva u cjelini kako se društvena svojstva ne bi reducirala na psihologizam i mentalne procese. Time se društvene činjenice mogu shvatiti kao vlastita razina emergentne stvarnosti s vlastitim emergentnim svojstvima. (Durkheim [1985.], 1982.: 58.) Mnogi autori smatraju da je „sui generis“ (doslovno prevedeno kao proizvod ili emergent) proces kojim se stvaraju i održavaju društvene činjenice i

zajedničke reprezentacije. No društvene činjenice ne stvaraju pojedinci svojim svjesnim djelovanjem, već neprestanom interakcijom i proizvodnjom društvenih činjenica. Tako društvene činjenice i ostali entiteti koji nastaju „sui generis“ (kao posljedica društvenog djelovanja“) vrše prisilu nad pojedincima. Novitet koji je također Durkheim uveo u društvene znanosti jest fokus na pojam kauzaliteta. U svom djelu „Pravila sociološke metode“ naglasio je kako je bit sociologije proučavanje utjecaja emergentnih pojava poput društvenih činjenica na individue koje ih tvore. Ističe kako je proučavanje kauzaliteta između društva i pojedinca znanstvena metoda koja je nužna pri uspostavi sociologije kao znanosti. Tu je tvrdnju Durkheim branio u svom djelu „Samoubojstvo“. Premisa knjige je da je sam uzrok određenog broja samoubojstava, koja se uobičajeno smatraju vrlo intimnim i individualnim činom, zapravo društveno uvjetovan. Pritom je argumentirao kako određene društvene dispozicije i činjenice vrše stvarni pritisak na individue. Time dokazuje i da su određene statističke pravilnosti zapravo društvene činjenice koje se mogu znanstveno analizirati. Time je Durkheim zapravo prvi postavio temelje za znanstveno proučavanje strukture kao predmeta sociologije. Istovremeno, Durkheimov pojam „sui generisa“ jedan je od najranije postavljenih emergentističkih korijena u društvenim znanostima. (Sawyer, 2005.: 104.)

Durkheim je duboko ušao u izučavanje odnosa pojedinaca i društva povezujući ih u kauzalni odnos. Smatram da je svojim pojmom „sui generis“ čak i kulturno relativizirao pojam društvene činjenice što je ključno za teorije emergencije zato što je svaki oblik društvenosti jedinstvena pojava. To znači da su mehanizmi koji održavaju društvenu zbilju jedinstveni za svaku pojedinu društvenu skupinu, što nam sugerira da pri konstruiranju pristupa istraživanja budemo osjetljivi na kulturne specifičnosti društva koje je predmet izučavanja. Durkheim je napravio veliki korak u konceptualizaciji kauzaliteta između društva i individua te mehanizama posrednika, no, nažalost, nije posjedovao dovoljno detaljni teorijski alat. Stoga je dio njegovih tvrdnja ostao nedorečen, a time i podložan raznovrsnim i komplementarnim interpretacijama. Dotadašnje su teorije tek skovale koncept društva kao entiteta, cjeline vrijedne znanstvenog proučavanja. U sljedećem dijelu predstaviti ću sistemske teorije unutar sociologije koje dopuštaju sustavnu analizu

strukture. Smatram da su superiornije u odnosu na strukturalizam jer dublje razrađuju pojam strukture stavljajući ga u kauzalni odnos s vlastitom kompozicijom i interakcijom koja ju održava.

5. Teorije sustava unutar sociologije

Strukturalističke teorije unutar sociologije tek su postavile temelje za proučavanje kauzalnih sila između društvenih skupina i pojedinaca. U ovom ću dijelu nastaviti s pregledom teorija koje teže analizi makrostrukture, pri čemu se kompleksnijim pristupom pokušavaju demistificirati kauzalne društvene sile. Kako bi se demistificirale kauzalne sile potreban nam je pristup koji može sustavno obuhvatiti kompleksnu društvenu realnost. Sada slijedi kratak pregled sistemskih teorija unutar sociologije koje društvo koncipiraju kao otvoreni sustav. Takav koncept društva dopušta analizu različitih podsustava i razina kompleksne društvene realnosti. Ne samo da je u stanju obuhvatiti višestruke razine analize, već i faktore koji nisu ni individua ni društvena skupina, o čemu će biti riječi kasnije u ovom poglavlju. Sistemske teorije obećavaju svojim fleksibilnim i interdisciplinarnim pristupom demistificirati mehanizme i razotkriti stvarne odnose koji održavaju kompleksnu mrežu društvene zbilje. Slijedeći je korak razjasniti glavne pretpostavke triju glavnih valova sistemskih teorija prema Sawyeru. (2005.: 10.)

Prvi val sistemskih teorija obilježava strukturni funkcionalizam. Začetnik i najveći zagovaratelj strukturnog funkcionalizma je Talcott Parsons. Parsons je svoju teoriju izgradio pod utjecajem kibernetike, interdisciplinarne discipline koja proučava kontrolu i komunikaciju živih bića i strojeva. Kibernetika je stoga naglašavala ulogu samoregulirajućih inženjerskih sustava pomoću sustava negativne povratne informacije. Parsons je preuzeo logiku kibernetike te ju primijenio na teoriju društvenih sustava. Koncipirao je sustave kao cjeline koje se sastoje od mreža između struktura od kojih svaka vrši svoju funkciju. (Sawyer, 2005.: 2.) Smatra da se sustav može

razložiti na sastavne strukture od kojih neke mogu i samostalno opstati. Svaka sastavna struktura sistema vrši određenu funkciju koja pridonosi stabilnosti cjeline. Sustavno izučavanje društva potiče Parsonsa da u središte svoje teorije smjesti funkcije i diferencijaciju. Kako bi se društvo moglo shvatiti kao sustav odnosa svojih komponenti, mora se odrediti funkcija specifičnih dijelova te način njihova nastanka diferencijacijom. (Parsons, 1937.: 739.) Parsons je svoju teoriju sustava povezo s mikro razinom kako bi inkorporirao teoriju akcije. Uloge su socijalni konstrukt kojim pojedinac izvršava svoju ulogu u društvu, one su jedna od strukturalnih komponenata socijalnog sistema, zajedno sa funkcionalnim pretpostavkama, normama i vrijednostima. (Parsons, 1937.: 650.) Procesom socijalizacije pojedinci internaliziraju norme i vrijednosti društva kojemu pripadaju kako bi, kad steknu dovoljno sposobnosti i znanja, preuzimanjem određene društvene uloge pridonijeli svojoj funkciji u društvu te istovremeno zadovoljili vlastite potrebe. Stoga su, prema Parsonsu, socijalizacija i socijalna kontrola ključni mehanizmi održavanja ravnoteže unutar društva. Iako društvo nastaje djelovanjem pojedinaca putem uloga, ipak sustav ima kauzalni primat pri strukturnom funkcionalizmu, zato što kroz kulturne obrasce, socijalizacijom, prenose uloge na pojedince. Uloge su pojedincu izvanjske i nametnute, isto kao i kultura unutar koje je pojedinac stekao ulogu. Unatoč tome, pojedinac internalizira ulogu i potrebe koje su zadovoljene vlastitom ulogom. Tako pojedinac postaje kulturno determiniran akter unutar socijalnog sustava. (Ritzer, 1997.: 94.)

Dok je Parsons kao fokus sociologije uzeo funkcije koje doprinose ravnoteži društva, Robert K. Merton nastavlja s funkcionalnom analizom, ističući disfunkcionalnu ulogu određenih društvenih cjelina. Time želi istaknuti da svaka struktura vrši određenu funkciju, no ta funkcija ne mora biti korisna za sistem u cijelosti. Od Parsonsa preuzima ideju autonomije društvenih skupina kao podsustava s vlastitim članovima, unutarnjom logikom i doprinosom sustavu u cjelini. No Merton ide korak dalje, definirajući podskupine, iako sama njihova deskripcija nema eksplanatomi potencijal sama po sebi, već ju treba staviti u kulturni kontekst. Dakle, Merton dijeli sastavnice sustava, društvene skupine na organizacije, institucije i grupe. Prema tome, društvo nije hrpa pojedinaca ili skupina na određenom prostoru, već koherentni sustav s vlastitim sastavnicama i specifičnim odnosima koji održavaju ekvilibrij. Merton uvodi i razine funkcionalne analize. Smatra da socijalna realnost postoji na više nivoa analize s obzirom na veličinu i kompleksnost

skupine. Time se omogućuje analiza između individue i društva, ali i međuodnos različitih grupacija koje su sastavnice društvenog sustava. (Ritzer, 1997.: 101.) Prema Mertonu, cilj je društvenih znanosti razotkriti stvarne funkcije i disfunkcije određenih sastavnica društvenog sistema pomoću teorija srednjeg dometa kako bi se demistificirali mehanizmi koji tvore društvenu zbilju. (Sawyer, 2005.: 229.)

Glavni doprinos strukturnog funkcionalizma početak je znanstvenog proučavanja društvenih cjelina s vlastitim emergentnim svojstvima. Pridajući funkcionalna obilježja specifičnim institucijama i organizacijama, autori uvažavaju društvenu realnost koja ima vlastite kauzalne sile. Ta činjenica je ključna za postavljanje ontoloških temelja teorije emergentizma u sociologiji. No važno je istaći kako je strukturni funkcionalizam ahistorijski pristup koji ne uzima u obzir povijesni kauzalitet, već samo sinkronično stanje društva. Bez uvida u uzroke i povode nastajanja i nestajanja određenih društvenih struktura, pristup gubi na eksplanatornoj moći, pogotovo unutar sistemskih teorija koje društvenu zbilju koncipiraju kao kompleksni skup interakcija između vlastitih dijelova. Daljnja kritika je nemogućnost objašnjenja društvenih promjena. Strukturni funkcionalizam proučava funkcije i disfunkcije trenutačnog stanja sustava, epistemološki je nemoguće predvidjeti ili objasniti promjene u društvu kad nema teorijski alat kojim bi ih obuhvatio. Prenaglašene su harmonijske funkcije društvene strukture dok se akter definira kao pasivni primatelj kulturnih obrazaca. Zbog navedenih razloga strukturni se funkcionalizam smatra tautologijskom teorijom, što znači da se već u samom postavljanju premisa teorije mogu izvesti zaključne tvrdnje. (Ritzer, 1997.: 107.)

5.1 Teorije kompleksnih sustava unutar sociologije

Drugi val sistemizma obilježavaju opće teorije sustava zajedno s teorijama kompleksnih sustava. Unutar tog vala sistemskih teorija pokušavaju se razviti univerzalni pristupi izučavanja društvenog sistema, neovisno o kompleksnosti i veličini. Dakle, konceptualiziraju se zakonosti i pravilnosti koje su važeće na svim razinama društvenog sistema, od mikrorazine do svjetskog sistema. Najzastupljenija sociološka škola koja je primjenjivala i razvijala ovaj pristup bio je Santa Fe institut na čelu sa Stuartom Kaufmannom. Fokus drugog vala sistemskih teorija bio je na kompleksnosti i autopoetičnosti sustava, kao posljedice kompleksnih mehanizama i principa koji su važeći na svim razinama analize. Dakle, društvo, kao i sastavni dijelovi društva, ima intemu logiku koja je konstruirana kroz sveopće mehanizme koji određuju smjer razvoja i održavanje struktura. Cilj sociologije je razotkriti ključne mehanizme kako bismo objasnili određena obilježja društva. (Sawyer, 2005.: 15.) Pritom moram naglasiti da je većina pojmova iz drugog vala sistemskih teorija preuzeta iz biologije i fizikalnih znanosti. Središnji su predmeti znanstvene analize dotičnog pristupa sustavna dinamika i promjene, što je u potpunoj suprotnosti s prvim valom koji se fokusirao na stabilnost i strukturu. Stoga se unutar drugog vala proučavaju procesi i sile koje teže za promjenom unutar sustava, zajedno s procesima održavanja ravnoteže. (Ritzer, 1997.: 354.) Ipak, i takav pristup nailazi na kritike (Sawyer, 2005.: 21.), jer se sile koje bi trebale težiti nekoj promjeni ili napretku svode na održavanje ekvilibrija i strukturni funkcionalizam. Utjecaj teorije kaosa na drugi val probudio je zanimanje za nelinearnost dinamičkih sustava. Proučavanje nelinearnosti¹ antiteza je tadašnjem logičko ili kulturno-redukcionističkom programu unutar sociologije. Takav pristup potiče analizu sistema te odbija redukciju društva na funkcije koje obnašaju individue. Stoga je nelinearan pristup posebno privlačan za društveni realizam koji nastoji ukloniti ili barem minimalizirati redukciju društvene zbilje. Unutar opće teorije sustava prvi se put u sociologiji koristi pojam emergentnih fenomena. Walter Buckley (1967.) definirao je društvo kao emergentni fenomen koji nastaje kao rezultat morfogenetskih procesa. Iako je dotaknuo temu, Buckley nikad nije razvio potpunu teoriju emergencije društva iz morfogenetskih

¹ Nelinearan pristup ističe diskrepanciju između različitih ishoda kauzalnih sila, dok je linearan pristup ograničen na aditivno proučavanje kauzalnih sila što je pogodno za isticanje koherencije funkcija. Nelinearan pristup ističe nepredvidivost posljedica i ishoda određenih akcija, popularan primjer iz pop kulture bio bi leptirov učinak.

procesa, no tom je tvrdnjom potaknuo zastupnike mikropristupa na razvitak sofisticiranijih redukcija emergentnosti pojmova višeg reda na interakciju pojedinaca. (Sawyer, 2005.) Jedno je od najvažnijih obilježja drugog vala sistemskih teorija proučavanje društva kao otvorenog sustava. Unutar otvorenih sustava odvija se neprestan i slobodan tijek energije, informacija i materije između sustava i njegova okoliša. Primjer toga bio bi naš sunčev sustav unutar galaksije. U prvom valu proučavali su se tek jednostavni negativni povratni mehanizmi unutar zatvorenog sustava. (Sawyer, 2005.: 20.)

Složeni pristup teorija kompleksnog sustava posjeduje alate koji omogućuju proučavanje emergencije entiteta višeg stupnja na osnovi dinamike na nižim razinama. No, prema Sawyeru, teorije kompleksnih sustava nisu uspjele obuhvatiti složenost socijalnog sistema jer nisu dovoljno senzibilizirane prema socijalnim varijablama. Također, Sawyer kritizira postupke prema kojima se većina znanstvenih modela primjenjuje samo na prirodne znanosti poput biologije ili fizike. (Sawyer, 2005.) Iako se u sklopu teorija općih sustava i kompleksnih teorija konstruirao dinamički i nelinearni model sustava s određenim emergentnim svojstvima, nije u stanju objasniti socijalnu emergenciju zbog prevelikog broja faktora koje model s namjenom proučavanja općih sustava nije u mogućnosti obuhvatiti. (Sawyer 2005.) Na primjer, modeli proučavanja općih sustava nisu u stanju objasniti razliku između političkih stranaka sa sličnom organizacijskom strukturom, ali različitih političkih orijentacija.

Proučavanje kompleksne realnosti društva, koja se manifestira kroz različite razine, veliki je izazov koji teorije kaosa i kompleksnih sustava nisu uspjele obuhvatiti u cijelosti. U nastavku ćemo stoga razmotriti treći val teorija sustava čiji bi pristup mogao posjedovati heuristički potencijal demistificiranja barem djela kauzalnih sila društvene zbilje. Stoga je emergencija središnji pojam trećeg vala sustavnih teorija, a glavni zadatak je demistificirati na koji način simboličke interakcije među pojedincima rezultiraju emergencijom kolektiva na višem nivou. (Sawyer 2005.) U fokusu pristupa našle su se interakcije među komponentama kao i odnosi između razina emergentne stvarnosti. Temeljito proučavanje interakcije komponenata unutar društva zahtjeva jedinstven pristup svakoj društvenoj skupini što znači da je svaka društvena skupina ishod specifičnih odnosa

između određenih pojedinaca. Dakle, svaka skupina je neponovljiva kombinacija s vlastitim specifičnim obilježjima. Bitno je pristup proučavanja prilagoditi suštinskim obilježjima dotičnih skupina koja ih čine unikatnima. Stoga možemo zaključiti da se unutar trećeg vala sistemskih teorija na svako društvo gleda kao na jedinstven entitet s vlastitim emergentnim svojstvima koji su proizvedeni neponovljivom kombinacijom strukture (sastava) i interakcija između pojedinaca i analitičkih razina. No, da bismo uistinu obuhvatili kompleksnu prirodu interakcije, potrebno je u analizu uključiti simboličku komunikaciju među akterima. (Sawyer, 2005.) Upravo je proučavanje jedinstvenih interakcija i specifične simboličke komunikacije koje tvore specifične odnose između pojedinaca i skupina, glavna karakteristika pristupa trećeg vala sistemskih teorija. Na osnovu toga možemo zaključiti da je svako društvo jedinstvena kombinacija pojedinaca koji kroz specifičnu interakciju unutar određenog okvira značenja, unutar simboličkog jezika, stvaraju međusobne odnose i odnose s materijalnim artefaktima čime emergira društvena cjelina s vlastitim zakonitostima koje vrše kauzalnu silu na svoje konstitutivne elemente. (Sawyer, 2005.) Unutar trećeg vala sistemskih teorija moguće je demistificirati emergenciju društva pomoću proučavanja kompleksnog niza odnosa i kauzalnih sila koje uzrokuju interakcije na mikro razini. Iako je određena društvena cjelina konstruirana od pojedinaca, ona obuhvaća više od samih članova, isto kao što kauzalne sile društva imaju veći opseg utjecaja od samih konstitutivnih članova. Tako promjene na kineskom tržištu mogu utjecati na ekonomiju zemalja diljem svijeta. Budući da je gotovo nemoguće oslikati društvo u cijelosti, kao što u medicini lokaliziramo organe ili u kartografiji naselja, sociolozi su se posvetili proučavanju mehanizama. Stoga se teorije trećeg vala sistemskih teorija nazivaju i teorije kompleksnih dinamičkih sustava. Kako bi se obuhvatila dinamika, potrebna je interdisciplinarna suradnja, no čini se da se pristup razlikuje u primjeni kod različitih disciplina.

Još jedan problem ovog pristupa je da su zakonitosti i veza između mikro i makrorazina ostali nejasni i neobjašnjeni. (Ritzer, 1997.: 389.) Stoga su si razne discipline dozvolile slobodu modelirati ovaj kompleksni pristup na osnovu različitih (i suprotstavljenih) epistemoloških pozicija. Najbolji su primjer ekonomija i sociologija. Dok unutar teorija dinamičkih sustava ekonomija pokušava rekonstruirati makro fenomene pomoću višeučesničkih simulacijskih modela kojima je osnova teorija racionalnog izbora, sociolozima su zanimljivije mreže odnosa i struktura,

proučavanje simboličke interakcije i institucija. Teorijska veza mikrorazine i makrostrukture gubi se u primjeni teorija. Iz tog razloga sistemske teorije nisu uspjele demistificirati proces socijalne emergencije. Ipak, metodom višeučesničke analize² i implementacije proučavanja sustava značenja dokazano je da akteri utječu na dinamiku između mikro i makrorazine. Također se dokazuje da se socijalna emergencija po kompleksnosti i prirodi razlikuje od fizikalne ili biološke emergencije. Ne samo da se koncept po kompleksnosti razlikuje od primjene u drugim znanostima, već je i sam proces jedinstven u svojoj pojavnosti. To znači da je svaki proces emergencije rezultat jedinstvene kombinacije suučesnika, odnosa, artefakata i utjecaja iz okoline, koji je neponovljiv. (Sawyer, 2005.: 20.)

Naposljetku možemo naglasiti Sawyerova obilježja (2005.: 26.) prema kojima su teorije sustava pogodne za analizu emergentnih društvenih svojstva. Prvo obilježje je kako sastavne komponente, za razliku od fizičkih sustava, nisu vidljive niti ih je moguće spoznati laičkim putem pomoću osjetila. Stoga se smatra da su društveni sistemi otvoreniji od fizikalnih kompleksnih sustava. To znači da fizikalističkom redukcijom, na primjer metodološkim individualizmom, ne pojednostavljujemo shvaćanje procesa, već ga interpretiramo krivim konceptualnim okvirom. Druga stavka je da redukciju nije moguće primijeniti niti na razini interakcija. Razina informacija kroz interakciju često je simbolična, prenosi značenje i uvjetovana je značenjima i tvrdnjama koje se prenose razumijevanjem simboličkog jezika, ali i značajnog okvira okolnosti unutar kojega se zbivaju interakcije. Posljednja stavka po kojoj se društveni sustavi ističu jest da pojedinci koji tvore strukture ujedno i utjelovljuju kauzalne (emergentne) sile koje skupine ispoljavaju nad njima što znači da je moguće shvatiti subjektivno značenje društvenog djelovanja. Time je moguća znanstvena analiza interakcije. Stoga je unutar teorije sustava potrebno implementirati koherentnu teoriju socijalnog djelovanja, kako bi se popunila konfuzna praznina između mikrorazine i makrostrukture (Sawyer, 2005.: 26.)

² Metoda višeučesničke analize simulacijski je model društva, pri kojem se analizira dinamika sustava na temelju interakcije između programiranih aktera. Cilj je kompjutorske simulacije ispitati kakva je dinamika između aktera potrebna za određene ishode na makrorazini.

U ovom smo djelu ukratko prošli osnovne ideje i konceptualizacije društva kao entiteta, sustava sa emergentnim svojstvima. Dakle, postavili smo određene ontološke temelje za izučavanje emergentizma, no konfuzija poveznice između strukture i akcije, kao i kauzalnih sila između različitih razina analize ostala je misterij. Integrativni potencijal teorija sustava u sociologiji ključan je kako bi se obuhvatila glavna obilježja mehanizama koji pokreću društvenu zbilju, no potrebna je integracija odgovarajuće teorije interakcije.

6. Koncept interakcije u sociologiji

Kako bismo pronašli teoriju interakcija koju možemo implementirati u eksplanaciju emergencije, ponovno ćemo razmotriti povijesno-idejni razvoj proučavanja društvenog djelovanja unutar sociologije. Kao i u prošlom djelu, krećemo od samih začetaka pristupa te ćemo postepeno, kroz razvoj, doći do teorija akcije čiji pristup odbija redukciju društvene zbilje na individue od kojih su sačinjeni.

Prvi autor koji je znanstveno proučavao pojam akcije onako kako ga danas shvaćamo u sociologiji, bio je Max Weber. Pomoću pojma društvenog djelovanja, Weber je proučavao kako skupina vrši pritisak na akciju pojedinca. Webera su posebno zanimala kulturna i strukturalna ograničenja koja djeluju na aktera. (Ritzer 1997.) Prema Weberu ([1930.], 1992.: 10.), socijalne aktivnosti ljudi proistječu i posljedica su njihove svijesti o sebi, drugima i okruženju. Akteri su svjesni svoje uloge te pritom djeluju kako bi zadovoljili svoje potrebe ili ostvarili određeni cilj. Da bi pojedinci postigli cilj ili zadovoljili potrebu, koriste se načinima i sredstvima koji su većinom ustanovljeni unutar društva kojemu pripadaju. Pri djelovanju, akteri su ograničeni svojim okolnostima i mogućnostima unutar društvene uloge. Moramo uzeti u obzir da akteri imaju refleksivan odnos s vlastitim djelovanjem, birajući kako će postupati te procjenjujući posljedice vlastitih postupaka. Akteri također promišljaju i evaluiraju svoje postupke. Kako bi mogli evaluirati postupke, služe se određenim normama, principima, pravilima ili moralom. To su osnovne pretpostavke proučavanja djelovanja pojedinaca pod utjecajem društvenih sila. (Hinkle prema Ritzer 1997.: 346.) Weberov je glavni doprinos u izlučivanju određene stavke ljudskog ponašanja, uz prepoznavanje socijalnih elemenata u njima. Smatrao je da je zadatak sociologije

upravo znanstveno proučavanje društvenog djelovanja. Weber se također zalagao za individualističku metodologiju unutar sociologije. Njegova metoda „Verstehen“ zahtijeva određeni senzibilitet, imaginaciju, mogućnost shvaćanja i interpretacije određene subjektivne realnosti. Znanstvenik bi svojim već postojećim znanjem trebao moći interpretirati subjektivno značenje određene akcije u svrhu objektivne znanstvene analize. (Alexander i ostali, 1987.)

Škola simboličkog interakcionizma popularizirala je proučavanje značenja ljudskog djelovanja. Korijene pristupa možemo pronaći u učenjima Georga Herberta Meada i njegovim idejama objavljenima u knjizi „Um, osoba, društvo“. Mead je znanstvenim putem pokušavao razotkriti interakciju aktera i svijeta, no svojim je pristupom naglašavao kako aktera, njegovu okolinu, pa čak i njihov odnos, moramo shvaćati kao dinamički proces, a ne strukturalan odnos. Dakle, društvena realnost nije statični status quo, već održavanje određene vrste djelovanja kojom potvrđujemo značenje. (Mead, 1934.: 66.) Mead je stoga isticao sposobnost aktera da interpretira socijalni svijet i značenja kojima se prenosi. Ovdje se kod Meadovog pristupa može prepoznati snažan utjecaj pragmatizma. Društvena realnost stvara se kroz djelovanje aktera, ali ne nasumično jer ljudi pamte obrasce ponašanja kojima pridaju značenje. Glavna jedinica Meadove znanstvene analize upravo je djelovanje. Ritzer Meada često uspoređuje s bihevoristima, ističući kako je potrebno razviti pristup za proučavanje ljudskog ponašanja koje se od životinjskog razlikuje u korištenju simboličke komunikacije te mogućnosti odlučivanja i prosuđivanja postupaka. (Ritzer, 1997.: 186.) Mead je ipak isticao kako su bihevoristi toliko usredotočeni na ponašanje da zanemaruju odnos akcije i duhovnog stanja pojedinca ili značenje djelovanja unutar šireg socijalnog svijeta. Bitna distinkcija koju je Mead uveo je upravo ona koja se odnosi na otvoreno i zatvoreno ponašanje. Zatvoreno ponašanje proces je promišljanja o akciji pomoću simbola i značenja koje mu se pridaje, dok je otvoreno ponašanje aktualno djelovanje aktera. Mead ističe kako su u društvenom djelovanju najčešće prisutne obje vrste ponašanja. (Ritzer, 1997.) Simbolički su interakcionisti više interesa pokazivali za zatvoreno ponašanje, smatrajući kako značenja i simboli omogućuju socijalnu akciju i interakciju. Socijalna akcija djelovanje je koje prilagođavamo na vlastite procijene učinka vlastitog djelovanja na druge aktere i svijet. U socijalnoj akciji akteri pokušavaju izravno utjecati na tuđu interpretaciju značenja simbola.

Socijalnom se akcijom ostalim sudionicima prenosi značenje koje nosi određeno djelovanje ili pojava. (Mead, 1934.: 140.)

Blumer dodatno razrađuje poziciju simboličkog interakcionizma kritizirajući ekstremne pozicije unutar pristupa. Naglašava kako pristup ograničava psihološka redukcija bihevizmalizma, u kojoj se gubi socijalni kontekst. Također je opasnost vidio u poziciji sociologizma, unutar kojeg se značaj akcije gubi unutar strukturalnih i kulturnih obrazaca. (Ritzer, 1997.: 183.) Teorije simboličkog interakcionizma naglašavaju tendenciju sociologije za proučavanje razine interakcije izlučene od razine pojedinačnog pristupa bihevizmalizma i strukturalnih obilježja društva. To ne znači da je interakcija nezavisna varijabla, već da je potrebno istaknuti interakciju kao zasebnu razinu društvene stvarnosti koja se proučava u odnosu na pojedinca i društvene strukture. Bitna je i činjenica da interakcija ima određeni okvir znakova i značenja unutar kojega se odvija, a koji se mora obuhvatiti u znanstvenoj analizi.

Prije nego što razradimo teoriju djelovanja pogodnu za proučavanje emergencije, moramo spomenuti najpopularniji pristup ljudskom djelovanju u društvenim znanostima i ekonomiji. Teorije racionalnog izbora najveću popularnost i primjenu pronašli su u neoklasičnoj ekonomiji. Teorije racionalnog izbora su model aktera koji djeluje na osnovu vlastite procijene štete i koristi, kako bi izabrao najisplativije djelovanje u određenoj situaciji. (Kalter, 2015.) Dakle, pretpostavlja se da je akter racionalan pojedinac koji djeluje u skladu s vlastitim željama i preferencijama, no pri ostvarenju istih svjestan je vlastitih mogućnosti i strukturalnih ograničenja te pritom izabire djelovati kako bi povećao vlastitu korist. (Kalter, 2015.) James Coleman (1990.: 241.) u svojoj je knjizi „Temelji socijalne teorije“ istaknuo kako teorija racionalnog izbora ima veliki heuristički potencijal unutar sociologije. Iako se pristup pretežito primjenjuje u mikroekonomske pristupima, u sociologiji stoji kao antiteza interpretativističkom pristupu simboličkih interakcionista ili normativizmu determinističkih teorija akcije. Pristupom racionalne teorije izbora akciju je moguće povezati sa strukturalnim okolnostima na makrorazini pomoću pojmova mogućnosti i ograničenja. Glavni uspjeh pristupa u širokom je opsegu primjenjivosti teorije zbog lake operacionalizacije varijabli koje utječu na akciju. (Kalter, 2015.) No teorije racionalnog

izbora često su izložene kritici jer nisu u mogućnosti obuhvatiti kulturne obrasce, vrijednosti i norme, što znači da reduciraju društvo na racionalne aktere koji djeluju unutar logike određene situacije.

Kako bismo konstruirali teoriju akcije, koju ćemo implementirati u teoriju emergencije, potrebna nam je teorija interakcije koja je sposobna obuhvatiti simbolički jezik. Stoga autor Elder-Vass (2010.: 88.) predlaže teoriju akcije čiji su začetnici Archer i Bourdieu.

6.1 Bourdieov koncept habitusa

Središnji pojam Bourdieovog rada koji determinira akciju je habitus. Habitus proizlazi iz životnih predispozicija koje smo stekli na osnovu vlastitog društvenog položaja i materijalnog statusa. Bourdieu pojam habitusa postavlja kao relativno trajni sustav dispozicija, „strukturirane strukture dispozicija koje strukturiraju strukture“. (Bourdieu, 1977.: 72.) To je set principa i naučenih obrazaca ponašanja kojima se proizvodi i usmjerava naše djelovanje u svrhu postizanja željenog ishoda. No, moram naglasiti da je habitus set znanja i mogućnosti koji nesvjesno primjenjujemo na situaciju. Habitus služi kao okvir unutar kojeg djeluje pojedinac. (Elder-Vass, 2010.) Dakle, habitus ne biramo svjesno, već ga nasljeđujemo na osnovi pripadnosti socijalnome miljeu. Glavna funkcija habitusa, prema Bourdieu, stvaranje je uvjeta koji su prilagođeni potrebama pojedinca na osnovu položaja u društvu. Bourdieu smatra da slične predispozicije u društvu stvaraju slične potrebe i mogućnosti te stoga proizvode sličnu vrstu habitusa. Time Bourdieu objašnjava kako se akcija pojedinca može uskladiti u cjelinu unutar društva bez preliminarnog dogovora ili svjesnog priklanjanja zajedničkim normama. Također, smatra da habitus omogućuje usklađivanje rada ili postupaka bez prijašnje interakcije ili koordinacije. (Bourdieu prema Elder-Vass, 2010.: 100.) Habitus djeluje na aktera usmjeravajući mu djelovanje, kako bi reproducirao već postojeće prakse i načine ponašanja, te time proizvodi, strukturira društven sustav. Bourdieu (1977.: 72.) je uvjeren kako je uvjetovanje akcije kroz habitus toliko djelotvorno da nismo ni sami svjesni dispozicija koje proizvodimo kroz vlastito djelovanje.

Ukorijenjeni smo u predispozicije koje proizvodimo vlastitom akcijom. Stoga postajemo pasivni akteri, utjelovljenje povijesti, kako Bourdieu tvrdi. (Bourdieu, 1977: 78.-80.) No habitus nije skup naučenih ustaljenih obrazaca ponašanja, već u sebi sadrži kreativan potencijal. Akter kroz svoj habitus stječe određene načine pristupanja i reakcija na određenu situaciju. Bourdieu smatra da habitus određuje stil i način kako ćemo postupati, no razvoj i operativnost habitusa nesvjesni su procesi. (Elder Vass, 2010.: 101.) Navedena tvrdnja bila je meta kritika, kritičari su isticali kako je akter svjestan većine vlastitih navika i običaja. Bourdieu zadržava svoju poziciju da je habitus naučen u jednom trenutku te svijest o njemu polako blijedi. Bourdieov habitus može se shvatiti i kao žestoka kritika na teorije racionalnog izbora, jer smatra kako djelovanje usmjeravaju naučeni i nesvjesni obrasci ponašanja, a ne sam ljudski razum. No Bourdieu ne zanemaruje ulogu ljudske refleksije. Kao primjer ističe trenutke u kojima ciljano djelovanje nije rezultiralo željenim ishodom. U toj situaciji pojedinac svjesno promišlja, ponekad i modificira vlastiti habitus. Ipak, Bourdieov pojam habitusa nije demistificirao kompleksan proces onako kako dispozicije aktera proizvode društveno djelovanje. (Elder-Vass, 2010.: 102.)

6.2 Morfogenetski ciklus Margaret Archer

Pri određivanju teorije akcije pogodne za proučavanje socijalne emergencije razmotrit ćemo teoriju djelovanja autorice Archer. Njena pozicija kritičkog realizma pri proučavanju morfogenetskog ciklusa pogodna je za ujedinjenje teorije djelovanja s ostalim razinama analize društvene zbilje. Archer smatra da je djelovanje proizašlo iz refleksije. Promišljanjem o sebi i svojim postupcima razvili smo osobni, a nakon toga i socijalni identitet. Archer dalje ističe kako pojedinac ne stvara vlastiti identitet niti utječe na okolinu unutar koje se oblikuje. (Elder-Vass, 2010.: 36.) Položaj u društvu određuje okolinu socijalizacije i time oblikuje osobnost i potencijal pojedinca. Istovremeno Archer odbija tvrdnju da društveni položaj određuje naše stavove i subjektivno razmišljanje. Idealna za proučavanje akcije unutar sustavnih teorija jest tvrdnja autorice kako pojedinci, strukture i kulturni obrasci istovremeno uzrokuju određeni ishod društvenog procesa, te se svaka razina mora uključiti u analizu. (Archer, 2003) Archer žestoko kritizira strukturacijsku teoriju Anthonyja Giddensa, zbog konflacije akcije i strukture.

Strukturacija koncipira strukturu tek kao dio mentalnog procesa individue koji utječe na djelovanje i interakciju. Giddens smatra da su akcija i struktura pojmovi koju označavaju istu pojavu, na što je Archer odgovorila pozicijom kritičkog realizma, koji na ontološkoj kao i na analitičkoj razlikuje akciju i strukturu u svrhu višerazinske analize. Archer svoju teorijsku poziciju razvija kontrastom konflacijskih teorija socijalne akcije. Točnije, kritizira pozicije metodološkog psihologizma i sociologizma, koncepte koji tvore društvenu zbilju na samo jednom aspektu ljudske svijesti. Time kritizira sociologizam koji zanemaruje ulogu ljudske agencije i subjektivnost pri društvenom djelovanju, smatrajući da je socijalno djelovanje skup naučenih obrazaca čija je funkcija reproducirati društvenu strukturu. S druge pak strane, imamo metodološki individualizam koji odbacuje bilo kakve strukturalne kauzalne sile, a time i samo postojanje društva. Predmet su istraživanja metodoloških individua isključivo odnosi i ponašanje pojedinca. Tako je Archer stvorila vlastitu teoriju akcije, osnovanu na ontološkoj poziciji, koja obuhvaća pojedinca i strukturu. Morfogenetski ciklus kod Archer počinje sa strukturalnim uvjetovanjem koje oblikuje akciju koja opet proizvodi slijedeću strukturu koja uvjetuje akciju. Primjer su ovih akcija bolesti i infekcije života u srednjovjekovnim utvrdama koje su uvjetovale povećanje osobne higijene, što je potaklo medicinsko (znanstveno) proučavanje higijene. No pojam refleksije kod Archer je ostao malo nejasan, odnosno nije u potpunosti jasno na koju se razinu analize odnosi. (Archer, 2003.)

6.3 Sinteza dvaju pristupa: Bourdieu i Archer

Autor Elder-Vass kombinira pristupe Bourdieua i Archer kako bi konstruirao teoriju akcije prigodnu za implementaciju teorija kompleksnih sustava. Elder-Vass (2010.: 114.) tvrdi kako određeno djelovanje posljedica dispozicija koje smo stekli u prošlosti, iste dispozicije koje nam oblikuju osobnost i određuju položaj u društvu. Na primjer, određena struka mora se steći obrazovanjem ili naukovanjem koje opet djeluje na naš socijalni kapital i osobne ukuse. Ipak, ističe proces prosuđivanja vlastitih postupaka unutar okvira vlastitog položaja. Time autor ističe proces odabira djelovanja kao i donošenja odluke kao krucijalnu fazu prije samog djelovanja, ističući kako nam dispozicije ne usmjeravaju donošenje odluka. Na osnovi navedenih tvrdnji možemo

zaključiti kako dispozicije mogu proizvesti određene oblike akcije ne zanemarijući ulogu svjesnog odlučivanja postupaka. (Elder-Vass, 2010) Dakle akcija je niz nesvjesnih obrazaca ponašanja koje svjesno biramo u određenoj situaciji. Ipak, nije toliko jednostavno proučavati društveno djelovanje. Moramo uzeti u obzir da osobe samostalno procjenjuju težinu, osobnu privrženost prema određenim vrijednostima ili stavovima. Također, osobe iste društvene skupine mogu imati različitu fleksibilnost što se tiče uvažavanja i primjenjivanja određenih normi i vrijednosti. Elder-Vass (2010.: 134.) Kod pojedinaca sa različitim društvenim dispozicijama također se često razlikuje vrsta i obujam refleksivnog ponašanja. Posljednja stvar koju moramo imati na umu je kako različita društva kroz povijest pokazuju različite razine refleksivnosti. To su osnovni postulati koje je Elder-Vass izlučio pri sintezi teorija Bourdieua i Archer. Elder-Vass zaključuje da se akcija mora proučavati kao dijalektički odnos svjesnih procesa odlučivanja i nesvjesno stečenih obrazaca ponašanja. Priložena teorija akcije primjerena je za istraživanje emergencije, zato što koncipira aktere kao pojedince s vlastitim kauzalnim silama na društvenu realnost (Elder-Vass, 2010.: 87.)

7. Emergentizam u društvenim znanostima

Značenje pojma emergencije različito je ovisno o znanosti unutar koje se koristi. Emergenciju možemo shvatiti kao proces pri kojem nastaje kvalitativno novi entitet, to jest struktura, kao posljedica dinamičkih događanja na mikro razini. Kao što, na primjer, posjetitelji koncerata stvaraju publiku. Novonastala struktura pokazuje vlastite, novostečene attribute, koje nije posjedovala ranije i koji se ne mogu svesti na sastavne elemente. Stoga bi se novonastali element trebao moći prepoznati i kao emergent na osnovi stečenih svojstva, po kojima se ističe kao novitet. Goldstein je pri određenju pojma naveo neka značenja koja obuhvaća emergencija: radikalni novitet, koherentnost, pojavnost na makro razini, ishod dinamičkog procesa, ostenzivnost. (Goldstein, 1999.: 50.) Emergent doživljavamo kao radikalni novitet u odnosu na njegov vlastiti sastav. Obilježja emergentnih pojava ne mogu se reducirati niti predvidjeti na

temelju mikrorazine. Primjer toga je tok rijeke, pojava koja nastaje simultanim gibanjem velikog broja molekula vode. Emergentne strukture nisu lako prepoznatljive, posebno pri njihovoj inicijalnoj pojavi, no mogu se prepoznati u svojim posljedicama. (Goldstein, 1999.) Emergentne pojave pokazuju određenu razinu koherentnosti s integracijskom silom što ih čini zasebnim entiteom. Koherentnost unutar socijalnog sustava često se razvija kao vlastiti identitet koji stvara dodatni osjećaj zajedništva i pripadanja. Koherentnost se odnosi ponajviše na koordinaciju i organizaciju mikrorazine koja omogućava pojavu noviteta na makrorazini. (Goldstein, 1999.) Kwartovi su, na primjer, cjeline koje obuhvaćaju određeni stambeni prostor te su s vremenom, interakcijom stanovnika na lokalnoj razini, stvorile oblik određene mjere samoorganizacije na razini infrastrukture i kulture. Emergentna pojava na makrorazini, ili jednostavno emergent zasebni je entitet: sustav odnosa, interakcija, aktera i artefakata koji su strukturirani u cjelinu s vlastitim identitetom i kauzalnim silama. Kao primjer možemo uzeti stvaranje tržišta kao regulacijskog mehanizma ponude i potražnje na određenom području- No, ne smijemo zaboraviti da je emergencija zapravo ishod dinamičkog procesa. Emergent je kompleksni sustav koji se oblikuje i održava mnogobrojnim procesima. Emergentna pojava nije predodređena ili planirana cjelina, već posljedica kompleksnih procesa unutar ili između struktura. Ponekad emergent nastaje kao posljedica spajanja određenih funkcija već postojećih sustava, ponekad iz raspadanja bivših, no moramo imati na umu mogućnosti pojave novih emergentnih struktura iz već postojećih. Tako tržište može nastati kao posljedica mnogobrojnih transakcija. Goldstein naglašava ostenzivnost emergenata, sposobnost njihovih opažanja znanstvenim putem. Autor ovdje ističe mogućnost prepoznavanja i analize emrgentnih procesa, isto kao i proučavanje kauzalnih sila pomoću simulacijske metode. Jedna od popularnih metoda primjene proučavanja emergencije je metoda putem računalnih simulacijskih sustava. Do sada se razvio veći broj modela simuliranja stvarnih situacija i ishoda te autor simulaciju smatra uvjerljivom metodom dokazivanja stvaranja struktura s vlastitim kauzalnim silama nad programiranim akterima kroz interakciju.

Nas zanima na koji način se pojam emergencije može uklopiti u sociološku teoriju. Premisa mog rada je da pomoću emergentizma možemo skovati pristup koji ujedinjuje mikro i makro teorije u koherentan pristup proučavanja socijalnih mehanizama i kauzaliteta. Napraviti ćemo

pregled dosadašnjeg korištenja pojma emergencije unutar društvenih znanosti kako bismo dobili uvid što je pojam uopće označavao i koji je njegov heuristički potencijal unutar sociologije.

7.1 Emergentizam u psihologiji

Ukratko ću spomenuti idejne preteče i znanstvene tradicije koje su skovale i primjenjivale pojam emergencije. Uz pomoć povijesnoga razvoja razjasnit ćemo okolnosti pod kojih je pojam nastao kao i tendencije njegova korištenja. U ovom ćemo dijelu odrediti predmet proučavanja pojma emergencije unutar društvenih znanosti.

Iako je ideja emergencije prisutna od samih začetaka filozofije, usredotočit ćemo se na razvoj pojma unutar humanističkih i društvenih znanosti. Britanski su emergentisti dvadesetih godina dvadesetog stoljeća razvijali teoriju emergencije unutar okvira biološkog evolucionizma. Njihov cilj bio je odbaciti vitalističke pristupe proučavanja evolucije. Oni su se fokusirali na kompleksni proces tvorenja kompleksnog oblika života na osnovi fizikalnih i kemijskih procesa. Ključna ideja emergencije prvi je put predstavljena u trećem tomu „Logike“ John Stuart Millsove. Pojavljuje se pri Millsovoj kategorizaciji vrste kauzacije. Spominje aditivnu vrstu kauzacije koja je mehaničke, aditivne prirode te kasnije navodi kako postoji neaditivna, emergentna verzija kauzacije koju naziva „heteropatičnom“. „Heteropatična“ kauzacija je pojam koji je Mills uveo za određena funkcionalna obilježja skupine koja nastaju udruživanjem agenata. (Elder-Vass, 2010.: 14.) Pojedinci se udruživanjem organiziraju u cjelinu kako bi postigli ciljeve i obavljali funkcije koje nisu u stanju obavljati sami. Mills je htio istaknuti kako društvene skupine, nakon što postignu određenu koherentnost, obavljaju funkcije koje se mogu nastaviti obnašati bez inicijalnih aktera ili organizacijskih tijela. Da se nekim slučajem zabrani korištenje automobila, to ne mora značiti da će nestati i cestovni promet.

Pojam „emergent“, zajedno s pojmom „rezultanta“ skovao je George Henry Lewes, referirajući se također na distinkciju između fizikalnih i kemijskih procesa. Najčešći je primjer emergenta kemijskog procesa voda. Kemijski spoj dvaju atoma vodika i jednog atoma kisika koji poprima vlastita svojstva, potpuno različita od sastavnih atoma. (Sawyer, 2005.: 27.) No, i Mills i Lewes, bili su izloženi kritici zbog kasnijih vitalističkih ideja, navodno zbog nemogućnosti objašnjenja noviteta unutar evolucije. U tom se periodu znanosti pojam emergencije koristio kako bi objasnio pojavu reda na višoj razini analize.

Sljedeći doprinos emergentizma možemo pronaći u njemačkoj „Gestalt“ filozofiji. Gestaltisti su unutar organicističkog duha skovali nevitalistički, antiredukcijski, materijalistički oblik psihologije. (Sawyer, 2005.: 34.) Protivili su se pristupu unutar psihologije koji je smatrao da je glavna funkcija mozga obrada, povezivanje i procjena podražaja iz okoline. Kritizirali su tvrdnju da se kompleksni mentalni procesi mogu objasniti na temelju osjeta, osjećaja i misli. Gestalt filozofi odbijali su pristup koji zastupa da se um može analizirati putem jednostavnijih mentalnih funkcija. Funkciju mozga objašnjavali su putem niza procesa koji se dinamički redistribuiraju unutar samoregulirajućeg sustava. (Sawyer, 2005.: 39.) Ovdje se može prepoznati holističko stajalište njemačkih organicista koji proučavaju pojave u njihovoj sveobuhvatnosti, čime u fokus dolaze procesi na grupnoj (globalnoj) razini. Američki su pragmatisti, s druge strane, bili kritizirali psihološki atomizam pomoću emergentne teorije misli i osjećaja. Točnije, kritizirali su stajalište atomizma koje zastupa mišljenje da su osjećaji i misli samo stanja. Zastupali su stav da su misli osjećaji stvarni te da posjeduju stvarne kauzalne moći. (Sawyer, 2005.:)

Autori George Herbert Mead i John Dewey razvijali su svoje teorije pod utjecajem britanskih emergentista. Deweyev koncept iskustva zapravo je teorija suodnosa agenta i njegove okoline. Smatrao je da je samo iskustvo emergentna pojava koja nastaje kao posljedica smislene interakcije sa okolinom. Dakle, iskustvo je emergencija značenja iz ljudske sposobnosti pronalaženja smisla unutar okolnosti. Time je skovan pojam emergencije kao posljedica dinamike na nižoj razini, pri čemu se pravilnost višeg reda ne može reducirati na komponente na nižoj. (Sawyer, 2005.: 36.) Unutar Meadove teorije obje razine analize, mikro i makro, posjeduju emergentna kauzalna svojstva. To znači da pojedinci kao svjesni sudionici kroz simboličku interakciju mogu oblikovati i mijenjati društvenu zbilju, a istovremeno kroz istu simboličku

komunikaciju, konsenzusom stvaraju vlastitu emergentnu realnost s kauzalnim učinkom na pojedince. Meadov pojam emergencije izražen je u konceptu socijalnosti. Mead pomoću socijalnosti naglašava emergentni potencijal društvene realnosti, ističući kako se emergentna realnost svake sekunde unutar različitih sustava na različitim razinama istovremeno utjelovljuje u vremenu i prostoru. Stoga Mead predlaže izučavanje simbola koji održavaju značenja koja tvore emergentnu društvenu zbilju. (Sawyer, 2005.)

Posljednji pristup u psihologiji koji je značajan za razvoj emergentizma jest kognitivna psihologija. Kognitivna revolucija unutar psihologije označavala je novi smjer razvoja znanstvene discipline koji je eksplicitno odbacivao pristup atomskog redukcionizma, bihevizmalizma. Cilj kognitivne revolucije bio je stvoriti pristup znanstvenog proučavanja mentalnih procesa bez redukcije. Pokret protiv redukcionizma unutar psihologije bio je pod utjecajem kibernetike i sistemskih teorija onoga vremena, koristeći pojmove poput mehanizama povratne sprege ili ravnoteže kako bi opisao interdependentnost mentalnih procesa. Navedeni je pristup predstavljao zahtjev za materijalističkom znanstvenom pozicijom unutar koje se mogu proučavati mentalni procesi bez redukcije. U sklopu filozofije uma, kognitivna je revolucija aktualizirala problematiku odnosa tijela i uma. U sklopu debate oformile su se dvije suprotstavljene struje. Redukcionisti su unutar teorija identiteta zauzimali su poziciju epifenomenalizma, koja tvrdi da mentalni procesi ne mogu imati vlastite kauzalne moći već su konstrukt naše percepcije i kulturne djelatnosti. S druge strane, pozicija antiredukcijskog materijalizma zastupa stajalište koje tvrdi kako se mentalni procesi ne daju reducirati na fizikalna svojstva te posjeduju vlastitu kauzalnu moć nad cjelinom koja ih sačinjava. U psihologiji i filozofiji uma pojam emergencije koristi se kako bi se izdvojio um i mentalni procesi kao vlastita razina stvarnosti koja se ne može reducirati na fizikalne i kemijske procese, na čemu se temeljila prethodna tendencija. Teoretičari uma su pomoću pojma emergentizma uspjeli su dokazati da iza mentalnih procesa i uma postoji kompleksna realnost koja se ne može dohvatiti pukim pozitivističkim atomizmom. Značaj navedene premise leži u tome što tvrdi da je stvarnost sačinjena od mnogobrojnih kompleksnih emergentnih procesa koji djeluju na vlastitoj razini, posjeduju kauzalne sile i pokreću procese koji su nevidljivi, no održavaju sustav. (Sawyer, 2005.: 37.-38.)

7.2 Emergentizam u sociologiji

Sljedeće nas zanima na koji način se pojam emergencije koristio u sociologiji. U najranijoj sociološkoj literaturi emergencija je često označavala jednosmjernu kauzalnu silu pomoću koje su autori reducirali društvenost na jednu dimenziju. Kao primjer toga potrebno je objasniti društvenu realnost isključivo kroz interakciju ili isključivo rigoroznim oblikom pojma strukture. Ovdje ponovo moramo napraviti distinkciju između holističke i individualističke pozicije. Stoga ćemo ući u kratak pregled redukcijskih projekata emergencije u sociologiji kako bismo kasnije lakše objasnili distinkciju slabog i jakog tipa emergencije.

Unutar pristupa metodološkog individualizma priznaje se postojanje obilježja na višoj razini, no te se pojave mogu reducirati i objasniti pomoću dinamike na nižoj razini. (Sawyer, 2010.: 74.) U ovom slučaju emergencija poprima značenje nejasnih posljedica djelovanja ili kauzalne sile, koja se može objasniti djelovanjem aktera niže razine. Kao primjer možemo navesti proučavanje nastanka tržišta kroz racionalno djelovanje potrošača. Tom se logikom makrosociološke činjenice i dinamika moraju obrazložiti kao skup smislenog djelovanja aktera na interakcijskoj razini. (Bunge, 2003.: 141.) U tom slučaju emergencija označava obilježja društvenih struktura, pravilnost na višoj razini kao posljedicu pravilnosti i usklađenosti akcije. No problem individualističkih teorija je što emergencija ne razjašnjava društvo kao posljedicu i kauzalne sile djelovanja, već ga nadomješta u potpunosti. Najbolji primjer toga je teorija racionalnog izbora. Coleman je poznat po svojoj sistemskoj analizi društva na osnovu vlastitih komponenti. Coleman koristi metodu razlaganja sustava na funkcije i akcije pojedinaca kako bi objasnio njihovo međudjelovanje i ulogu unutar cjeline. Koristi mehanizme i pravilnosti na mikrorazini kako bi pomoću njih objasnio sistemska obilježja društva. Smatra da se emergentna obilježja utjelovljuju u imanentne akcije pojedinaca koje se mogu obuhvatiti funkcionalnom analizom. (Sawyer, 2010.: 76.) Coleman sam tvrdi da interakcije između pojedinaca uzrokuju

emergentne strukture. Emergenciju struktura iz akcije objašnjava kao interdependentnost odnosa pojedinaca iz kojih proizlazi određeni stupanj koherentnosti i organizacije. (Coleman, 1990.: 6.) To znači da se ustaljeni obrasci ponašanja, koji nose određene funkcije, mogu promatrati kao emergentne pojave s vlastitim identitetom. Takav se pristup može primijeniti na organizaciju sportskih natjecanja, poput Olimpijskih igara, koje se sastoje od raznolikih sportskih disciplina i pravila koja su promjenjiva, no manifestacija je kroz višestoljetno održavanje zadržala vlastiti identitet pod svojim imenom. Colemanov pristup prihvaća emergentna obilježja pojedinaca i njihove interakcije, no zanemaruje stvarne strukture koje nastaju kao njihova posljedica. Emergenciju koristi kao pojam koji je zapravo surogat za društvene strukture i zbivanja na mikrorazini. Stoga je Colemanova uporaba pojma emergencije redukcionistički projekt, iako je razradio kompleksni i sustavni pristup analize interakcije. (Sawyer, 2010.: 155.-156.)

U ovom dijelu moramo spomenuti elizionističk pristup i teoriju strukturacije Anthonyja Giddensa kao recipročno suprotstavljeni ontološki položaj unutar sociološke teorije. Giddensov analitički dualizam također odbija postojanje objektivnih društvenih struktura. Naglašava dualnost struktura, način na koji su proizašle i utjelovile ljudsko djelovanje, te ističe da se mogu razlikovati samo na analitičkoj razini. To bi značilo da se akcija i struktura poistovjećuju na ontološkoj razini. Stoga struktura nije pojedincu izvanjska, već internalizirana u svijesti individue. Elizionistički pristup predstavlja socijalne fenomene kao pravila i resurse koji su memorizirani u svijesti pojedinca. Prema tome, sistemi i društvene mreže ustaljeni su uzorci ponašanja. (Giddens, 1984.: 16.-19.) Kako je Giddens poistovjetio akciju i strukturu, postavio je praksu kao središnji pojam izučavanja društvenosti. Tendencija brisanja granica ili poistovjećivanja mikro i makro razine istraživanja unutar interakcije otežava proučavanje kauzalnih sila među individuama i društvenim skupinama. Tako Giddensova teorija ne može razlučiti društvene uzročne kauzalne sile od inteme psihološke motivacije. Prema Giddensu, refleksivnost vlastite socijalne akcije određuje smjer razvoja društvene strukture. (Archer, 2003.:96.) Ovdje se može prepoznati ista redukcionistička pogreška reifikacije svijesti racionalnog aktera koja reducira društvo na epifenomenalnu pojavu. Društvo ponovo gubi ontološku samostalnost, svodeći se na koordinaciju i racionalnost pojedinog aktera. Naš je cilj u teoriju emergencije, uklopiti ne samo akciju i strukturu, već i artefakte i simbolički jezik kao sastavnice proučavanja društva. Smatram da je Giddensov pristup

prejednostavan u ontologiji jer cijelu društvenu realnost svodi na jednu razinu analize i time je ujedno prekompleksan u epistemologiji koja koristi akciju kao jedinu komponentu analize uzrokovanja društva. (Giddens, 1984.: 17.)

Dotične individualne teorije emergencije u sociologiji mogu se poistovjetiti s pojmom slabe emergencije u filozofiji. Slaba ili epistemološka emergencija eksplicitno tvrdi da obilježja skupine nastaju kao posljedica određenih interakcija koji drže cjelinu na okupu. (Bunge, 2003.: 29.) Dakle, za pojavu i postojanje društva zaslužan je set interakcija između komponenti koji se redovito održava. Javni prijevoz grada Zagreba omogućavaju djelatnici i vozači Zeta i održava se njihovim svakodnevnim odlaskom na posao. Ovdje se, osim samog sastava, naglašava uloga strukture koja zapravo označava jedinstvene odnose koji čine određenu cjelinu. Iako je potrebno uzeti u obzir emergentna svojstva interakcije i društvenih odnosa, moram napomenuti kako se kauzalne sile ne mogu objasniti putem same kompozicije. Slaba emergencija zanemaruje pojedince i društvene skupine, reificirajući interakcije kao središnji pojam društvenosti i sociološkog izučavanja. (Elder Vass, 2010.: 22.) Interakcije i društveno djelovanje neizostavan su dio društvene realnosti bez kojeg ne bismo mogli proučavati mehanizme i procese koji pokreću društvenu realnost. Društvena teorija bez implementacije analize interakcije ili aktera ne može u potpunosti obuhvatiti kauzalne sile koje djeluju između društva i pojedinca. No Fleetwood (2008.) napominje kako interakcije ne postoje same po sebi, već između pojedinaca i/ili društva. (Elder Vass, 2010.: 22.) Interakcija posjeduje kauzalnu silu tek kad se stavi u kontekst između odnosnika³. Stoga je interakciju potrebno staviti u kontekst društvenog odnosa te implementirati pojedince i društvene skupine između kojih se zbiva interakcija, kako bismo mogli proučavati kauzalne sile. Interakcija se uvijek odvija u stvarnom kontekstu, pozivanjem na stvari i događaje koji se moraju uzeti u obzir za smislenu analizu.

Kako bismo implementirali teorije struktura, odnosno sustava, potreban nam je pristup jake ili ontološke emergencije. Žažar se nadovezuje na Chalmersa (2006.) pri definiciji jake emergencije kao fenomena višeg reda nastalog na temelju dinamike nižeg reda, pri čemu se istine

³ Originalni pojam je „relata“

važee za fenomen višeg reda ne mogu ni principijelno izvesti iz istina nižih domena. (Žažar, 2016.: 55.) Navedeni koncept emergencije daje emergentnoj strukturi vlastiti ontološki status. Ontološki status je razlikovni faktor između ontološke i epistemološke emergencije. Epistemološka emergencija ne priznaje postojanje društvenih struktura, stoga nije u mogućnosti obuhvatiti kauzalne sile koje one vrše nad pojedincima unutar grupe. Prema epistemološkom pristupu slabe emergencije, društvene skupine ne mogu biti u kaulaznom odnosu s pojedincem jer nisu ništa više od usklađenosti djelovanja koje se održava redovito i time nam daje privid postojanja strukture. Nama je ipak interesantniji pojam jake emergencije koji strukturi pridaje vlastiti ontološki status i time dopušta proučavanje odnosa, kauzaliteta društvene skupine i pojedinaca koji ih sačinjavaju. Korijene ideje jake emergencije možemo pronaći kod bitanskih emergentista poput C. D. Broada, C. L. Morrjana i S. Alexandera. Glavna misao vodilja ovih autora, koja je pridonijela razvoju koncepta jake emergencije, upravo je ideja da se obilježja cjeline ne mogu objasniti proučavanjem obilježja njezinih dijelova. (Elder Vass, 2010.: 29.) Glavna ideja pristupa je da konstitutivni dijelovi u određenom odnosu tvore cjelinu koja se može smatrati novitetom s vlastitim obilježjima. Nakon što smo izlučili strukturu na vlastitu ontološku razinu, moramo odrediti u kakvom je ona odnosu sa pojedincem. Ovdje moram istaknuti Jaegwona Kima i njegov „princip usađene kauzalnosti“. Ovaj princip odnosi se na određivanje kauzalne sile prema dolje, dakle n utjecaj domene višeg reda na niži. Glavna ideja principa usađene kauzalnosti je da pojedinci koji su članovi određenih društvenih struktura posjeduju obilježja koja su specifična i zajednička članovima navedene strukture. Utjelovljujući obilježja strukture, pojedinci djeluju pod utjecajem, ili čak zastupajući određenu strukturu. (Kim, 2016.: 16.) No, moramo uzeti u obzir da je svaki pojedinac član velikog broja struktura koje vrše kauzalnu silu nad njim i čija obilježja poprima pri djelovanju. Stoga ne smijemo zanemariti činjenicu da pojedinci najčešće djeluju unutar određenog konteksta, dakle u stvarnoj situaciji. Pod situacijom ovdje mislimo na okolnosti na mikrorazini. Kim naglašava da kontekst interakcije uvjetuje obilježja strukture koje će pojedinac utjeloviti u tom trenutku. (Kim, 2016.: 15.) Ova tvrdnja izuzetno je važna za daljnju razradu rada zbog ideje povezivanja emergentne strukture s vlastitim kauzalnim učinkom koji je ukorijenjen u pojedince koji je tvore. Obilježja koja pripadaju strukturi, preuzeli su pojedinci njezinom reprodukcijom kroz vlastito djelovanje te će ta obilježja kauzalno određivati njihovo djelovanje u budućnosti. Dosad smo se dotaknuli kauzalnih sila „prema dolje“ (u svrhu razrade

pojma jake emergencije). Kako bismo obuhvatili sve kauzalne sile, moramo obuhvatiti procese koji se odvijaju na mikrorazini, a uzrokuju društvene strukture.

Kao teoriju koja obuhvaća mehanizme koji djeluju u oba smjera istaknuo bih morfogenetski pristup Margaret Archer. Središnji pojam u izučavanju nastajanja i kauzalnih sila kod ove autorice je morfogenetski ciklus. Morfogenetski ciklus je proces proizvodnje društva koji se sastoji od tri razine: strukturalnog uvjetovanja, društvenog djelovanja i strukturalne elaboracije ili posljedice djelovanja. (Archer, 2003.: 82.) Autorica koristi temporalnu raznu kako bi izlučila ključne entitete i kauzalne sile koje tvore društvenu zbilju. Archer tvrdi kako društvene strukture prethode društvenom djelovanju. To znači da je akterima potreban strukturni okvir unutar kojeg djeluju, koji utječe na njihovo djelovanje. Akteri dalje svojim djelovanjem potvrđuju i izgrađuju buduće strukture koje će imati vlastite kauzalne sile. Strukturno uvjetovanje su obilježja sustava koja su se akumulirala kao posljedica djelovanja u prošlosti, no oni su postvoreni kao emergentna struktura s vlastitim kauzalnim silama. Moramo naglasiti kako struktura tek uvjetuje okolnosti ponašanja, ali ih ne određuje. Drugim riječima, pojedinci djeluju unutar okvira strukturalno uvjetovanih okolnosti, no djeluju svjesno i iz vlastitog poriva. Posljednja faza morfogenetskog ciklusa je Društvena elaboracija ili modifikacija, period koji predstavlja posljedice djelovanja kao kauzalne sile koje oblikuju strukturno uvjetovanje sljedećeg morfogenetskog ciklusa. (Archer, 2003.: 91.) Archer prihvaća ontološku nezavisnost emergenta, no naglašava njegovu zavisnost o akteru i obrnuto. U svojoj teoriji Archer temporalno razlučuje entitete strukturnih obrazaca od pojedinaca kako bi kroz djelovanje aktera mogla u analizu uključiti kauzalne sile prema gore (kojima akteri grade i održavaju strukture) i prema dolje (kojima struktura utječe na djelovanje aktera). Time je Archer obuhvatila sve kauzalne sile koje djeluju između razina analize. Svojom temporalnom distinkcijom akcije i strukture, upotpunila je krug kauzalnog odnosa izlučivši kauzalne sile. Time je dokazala kako se društvene sile, koje djeluju naizgled simultano, mogu distingvirati i proučavati kao dio većeg procesa koji je koherentan s ostalim kauzalnim silama unutar sustava.

8. Postavljanje ontoloških temelja društvene epistemologije i društvo kao kompleksni sustav

Dosad smo napravili reviziju bitnih misaonih struja strukturalizma, sistemizma i teorija akcije, s ciljem njihovog ujedinjenja u obliku teorije emergentizma. Prošli smo i kroz razvoj ideja emergencije koje su se razvile unutar sociologije i društvenih znanosti, što je pokazatelj da je emergencija još relativno mlad i nerazjašnjen koncept u društvenim znanostima, no posjeduje veliku heurističku vrijednost. Cilj je mog rada istaknuti heuristički potencijal emergentizma koji bi mogao imati potencijal ujedinjenja teorije strukture i akcije u koherentnu cjelinu, sposobnu za razotkrivanje kauzalnih sila i društvenih mehanizama koji pokreću socijalnu zbilju. Stoga ću u ovom poglavlju istaknuti rad triju autora koji ističu emergentizam kao rješenje na redukcionističke pozicije unutar sociologije.

8.1 Kritički realizam kao filozofski temelj

Roy Bhaskar ukorijenio je emergentizam u filozofiju kritičkog realizma. Njegov je glavni doprinos razrada pristupa kritičkog realizma koja dopušta proučavanje društva kao kompleksni sustav. (Bhaskar, 2008.: 5.) Njegova je filozofija protupozitivistički projekt koji se suprotstavlja surovom materijalizmu. Bhaskar je svojom filozofijom postavio ontološke temelje koji izdvajaju strukture i mehanizme kao različite entitete naspram pojedinaca i njihovog iskustva. On je svojim realističkim pristupom omogućio proučavanje odnosa između struktura, agenata i mehanizama koji održavaju socijalnu zbilju. Pozicija kritičkog realizma iznimno je važna jer dopušta da ontologija društvene realnosti gradi epistemologiju sociologije. Time se Bhaskarov pristup ne gradi na reifikaciji struktura ili mehanizama, već na konceptualizaciji stvarne društvene zbilje unutar okvira društvenih znanosti. Kako bi opravdao svoje tvrdnje i dokazao da su mehanizmi i

strukture stvarni entiteti, podijelio je stvarnost na tri razine s obzirom na mogućnost opažanja. Bhaskarove domene stvarnosti kojima možemo znanstveno pristupiti su: domena empiricizma, domena aktualnog i domena stvarnog ili realnog. (Bhaskar, 2008.: 4.) U domenu empiricizma Bhaskar svrstava okolinu koju smo doživjeli osjetilnim sensorima. Svatko je može lako uočiti i zapaziti. U domenu aktualnog Bhaskar svrstava događaje koji su značajni, mogu se spoznati i interpretirati, ali se ne mogu doživjeti vlastitim entitetima. Domena aktualnog obuhvaća sveukupno materijalno postojanje. No, za nas je ključna razina realnog ili stvarnog koja obuhvaća strukture i mehanizme koji grade i održavaju društvenu realnost. (Bhaskar, 1975.: 56.) Tom distinkcijom Bhaskar dokazuje da se mehanizmi, kao stalni tokovi određenog djelovanja, mogu odvojiti od svojih proizvoda na empirijskoj ili aktualnoj razini, i samim time znanstveno proučavati. (Elder Vass, 2010.: 44.) Njegove domene realnosti postavljaju ontološki temelj koji potiče izlučivanje mehanizama i struktura od njihovih vlastitih proizvoda. Cilj pristupa kritičkog realizma je otkrivanje kauzalnih sila i ustaljenih obrazaca ponašanja kao temelj proučavanja društvene realnosti. Time je Bhaskar naglasio kompleksnost društvene realnosti i otvorio vrata pristupu proučavanja društva kao isprepletanih struktura unutar otvorenog sustava.

8.2 Društvo kao otvoreni sustav

Mario Bunge dalje razrađuje sistemski pristup proučavanja društva na temeljima kritičkog realizma. Kao i većina emergentista, svoju teoriju zasniva na tvrdnji kako se kompleksna društvena stvarnost mora proučavati sustavnim sistemskim pristupom kao i ostatak svijeta. Bunge ovdje ističe kako je socijalna zbilja samo jedna od emergentnih razina stvarnosti uz prirodne, tehnološke i konceptualne sustave. (Bunge, 2003.: 44.) Bunge isto tako tvrdi da se svaki sustav može proučavati na temelju četiriju aspekata: kompozicije, okoline, strukture i mehanizama. (Bunge, 2003.: 46.) Te su četiri komponente neizbježne pri stvaranju i održavaju društvenih skupina. Na primjer, kompozicija hrvatskog školskog sustava sastoji se od svih učenika, školskih djelatnika i nadzornih organa koji zajedno s vanjskim suradnicima kroz određeni raspored, pravilnik i službeni odnos (kompozicija), održavaju svakodnevnu nastavu unutar školske godine (mehanizam) unutar školskih ustanova (okolina). Takozvani „CESM“ (composition, enviroment, structure,

mechanism) pristup konceptualizira svijet kao skupinu otvorenih sustava koji su međusobno interdependentni. Stoga društvenu stvarnost moramo promatrati unutar i u odnosu s ostalim sustavima. Kompozicija u Bungeovoj teoriji, unutar društvenog sustava, odnosila bi se na pojedince koji čine određeni sustav. Okolina je skupina stvari i uvjeta unutar kojih djeluju i na koje se odnose članovi nekog sustava. Specifični odnosi i obrasci ponašanja odnose se na strukturu kao kohezivni element sustava. Struktura se odnosi na sustavna obilježja određenog društva koja povezuju pojedince u strukturiranu cjelinu. Strukturalna obilježja označavaju sveukupne odnose između članova određenog društva i njihove okoline koji čine koherentnu cjelinu socijalnog sustava. To se odnosi na pravilima propisane odnose, no i one koji su proizašli iz osobne interakcije unutar strukturalnog okvira jer oni također utječu na sustav. Odnosi, koji nisu striktno propisani, mogu doprinijeti korisnosti ili je umanjiti. Primjer za to je korupcija, postupak kojim se osobnim odnosom čak pokušava izbjeći ili izmijeniti trenutni poredak ili uloge unutar trenutnog poretka. S obzirom na lokalnost odnosa, Bunge je strukturu podijelio na endostrukturu i egzostrukturu. Endostruktura je skup odnosa između članova unutar zajednice, dok se egzostruktura odnosi na odnos članova zajednice s artefaktima iz okoline. (Bunge, 2003.: 47.) Endostruktura obuhvaća isključivo pojedince i njihove međusobne odnose, dok egzostruktura obuhvaća odnos same grupe s resursima kojima raspolaže. Egzostrukturu bi predstavljala investicijska društva, zajedno sa njihovim načinom raspolaganja kapitalom, dok bi endostrukturu predstavljali odnosi između samih investitora. Mehanizmi se odnose na emergentne procese koji nastaju kroz strukturalna obilježja nekog sustava. To su ključni procesi koji održavaju (ili potiču) promjenu već spomenutih strukturalnih odnosa između pojedinaca međusobno i njihove okoline. Mehanizmi često nisu prepoznati jer se utjelovljuju u obliku svakodnevnih odnosa i aktivnosti, nego samo njihovi produkti koji pridaju obilježja i svrhu društvenoj skupini. (Bunge, 2003.: 47.) Moglo bi se reći da je mehanizam *modus operandi* društvene skupine koji ujedinjuje strukturalna obilježja (holistički pristup) i kompoziciju (individualistički pristup). To je i bila svrha Bungeovog pristupa: naglasiti kako je sistemizam jedini pristup koji na temelju kritičkog realizma može ujediniti strukturalizam i individualizam u jednu sveobuhvatnu teoriju. (Bunge, 2003.: 117.) Ovdje je bitno naglasiti da se mehanizam ne može razotkriti ako se analitički ne obuhvate ostala obilježja sustava. Ni jedno obilježje sustava ne može nam dati potpunu sliku bez ujedinjavanja svih četiriju u zajedničku analizu. Konkretno se s time ističe i interdependentan odnos članova unutar društva, kao i odnosi između sustava. Bunge je teoriju emergentizma dodatno uzemljio pomoću sustavnog pristupa.

Društvene mehanizme i strukture definirao je kao jednu od emergentnih razina kao i fizikalnu i biološku i kemijsku. (Bunge, 2003.: 26.) Time je ontološki ukorijenio društvene skupine kako bi se sustavno mogle proučavati. Bunge također uspostavlja postulate proučavanja socijalnog sistema. Unutar njegovoga pristupa je svaka društvena cjelina, bila konkretna ili apstraktna koja je zaseban sustav ili dio većeg sustava. Nogometna momčad može biti dio turnira, koji je opet i dio lige, koja je dio prvenstva, no istovremeno je momčad dio udruge hrvatskog nogometnog saveza koji je organizator službene lige. Sustavi, kao emergentne cjeline, posjeduju obilježja koja ne posjeduju pojedinci koji ih čine. Svako pitanje ili upit trebao bi se riješiti sustavno, ne sektorski (naglašavajući međupovezanost). Stoga bi pristupi proučavanja morali biti sustavno uređeni u teorije. Svaki pristup, eksperiment ili testiranje teorija ili metoda podrazumijeva postojanje određenih stvari i obilježja koje se koriste kao mjerila pri izučavanju. (Bunge, 2003.: 125.) Bunge logično zauzima sistemski pristup proučavanja društva u kojem entitete, članove, odnose i procese definira unutar sustava u cijelosti. No kako bi izbjegao statični pristup strukturalističkih teorija i procesualnu ontologiju interakcionizma, Bunge ujedinjuje holistički i individualistički pristup koncipirajući društvo kao otvoreni sustav koji unutarnja dinamika i vanjski utjecaji ostalih (socijalnih i nesocijalnih) sustava zajedničkim silama ujedno održavaju i tjeraju na promjenu.

8.3 Emergentistička paradigma

Naslov ovog poglavlja nadahnut je knjigom R. Keitha Sawyera, u kojoj autor argumentira stvaranje emergentističke paradigme unutar sociologije. Svoje stavove (kao i ostali autori u ovom poglavlju) ukorjenjuje u kritičkom realizmu i teorijama otvorenih sustava, koje razrađuje u konceptualni okvir. Sawyer ističe proces emergencije socijalnih sustava kao centralni pojam društvenih znanosti. (Sawyer, 2005.: 190.) Stoga predlaže emergentističku paradigmu kao sljedeći logični teoretski i istraživački projekt u sociologiji. On u projektu uspostavljanja nove paradigme ne vidi puko kombiniranje strukturalizma i interakcionalizma, već dodaje dodatne razine

istraživanja. Te su razine istraživanja ujedno i realne emergentne razine, a to su stabilni i efemerni emergenti. (Sawyer, 2005.: 210.) Autor naglašava da je povezivanje interakcije s efemernim i stabilnim emergentima, kroz kauzalitet, suštinsko proučavanje socijalne emergencije. (Sawyer, 2005.: 230.) Efemerni emergenti odnose se na kratkotrajne, no stabilne društvene grupe, trendove i uloge koje preuzimaju pojedinci. Efemerni emergenti često su određeni nekim kontekstom. Dobar je primjer organizacija stanovništva u humanitarne svrhe nakon prirodne katastrofe ili štrajka. Stabilni emergenti su, s druge strane, stabilne strukture s vlastitim zakonostima. Kao primjer stabilnog emergenta mogli bismo spomenuti dugotrajne samoinicijativne humanitarne akcije poput trgovine besplatnom rabljenom robom „Uličnog ormara“ ili suvremeno oživljavanje cirkuske kulture kroz scensku umjetnost. Sawyer, dakle, analizira društvo na osnovu pet emergentnih razina: individualna, interakcijska, efemerna, stabilni emergenti i socijalne strukture. Naglašava kako je sociologija dosad obuhvaćala samo individualističku, interakcijsku i razinu socijalnih struktura. Strukturalizam se uvelike oslanja na proučavanje socijalnih struktura, dok se s druge strane individualističke teorije fokusiraju izričito na pojedince i njihove interakcije. Individualna razina obuhvaća vlastita razmišljanja i ukuse pojedinaca poput političkog opredjeljenja. Sawyer naglašava kako su emergenti na mezo razini nedostajući članci koji bi mogli ujediniti strukturalizam i interakcionalizam u emergentističku paradigmu. (Sawyer, 2005.: 189.)

Efemerni emergenti obuhvaćaju okolnosti unutar kojih se analizira interakcija. Interakcijska razina obuhvaća analizu simboličkog jezika, vrste diskursa i općenitu opservaciju pojedinačne interakcije poput cjenkanja na tržnici. Razina efemerne emergencije odnosi se na simbole i znakove koji pridaju određeno značenje ili značajnost društvenoj interakciji. Efemerni emergenti djeluju kao ograničavajuća ili omogućavajuća obilježja strukture koju proizvode pojedinci. Efemerni emergent djeluje kao okvir unutar kojega se zbiva interakcija, pri čemu je akter svjestan svoje pozicije i svojih mogućnosti (Sawyer, 2005.: 213.) Ova obilježja uključuju zajednička iskustva, generacijske sličnosti, neformalna društva. Primjer su ovoga proslave svetaca lokalnih župa u kršćanskoj tradiciji ili djelovanje nevladinih organizacija u svrhu očuvanja specifičnih kultura. Stabilni emergenti označuju kohezivna obilježja i mehanizme društvenih skupina koje nisu službene strukture. Stabilni emergenti također obuhvaćaju jezik i kulturu određenog prostora. Primjer je institucija Republike Hrvatske ili Opća uredba o zaštiti podataka.

Glavna razlika između stabilnih emergenata i socijalnih struktura je u tome što su socijalne strukture definirane određenim tehničkim i službenim kriterijima, dok stabilnim emergentima nedostaje specifični razlikovni element koji ih ističe kao jedinstvene. Stabilni emergenti održavaju se na razini neprestanog toka interakcija ili na održavanju određenih obrazaca. (Sawyer, 2005.: 214.) Ako Stabilni emergenti dobiju distinktivno obilježje, koje ih čini jedinstvenim i prepoznatljivim među širom populacijom, oni postaju socijalna struktura, u protivnom samo nestaju. Sawyer smatra kako su navedene dvije razine analize ključ za ujedinjenje većinskog dijela sociološkog korpusa znanja u zajedničku paradigmu.

Naglašava kako se pomoću spomenutih pet emergentnih razina može u analizi obuhvatiti i proučavanje simboličkog jezika kao neizbježne sastavnice društvene zbilje. Razumijevanje značenja unutar kojega se odvija i koje se prenosi unutar interakcije ključno je za razumijevanje svih emergentnih razina. Stoga Sawyer analitički razdvaja socijalnu zbilju na navedene emergentne razine kako bismo mogli proučiti kauzalne sile između svake od njih pojedinačno. (Sawyer, 2003.: 218.) Želimo li, dakle, razotkriti mehanizme koji pokreću društvo, moramo odrediti pojedinačne odnose između emergentnih razina koji ih uzrokuju. Stoga Sawyerova emergentistička paradigma predstavlja sustavno rješenje za centralni problem između makro i mikropristupa unutar sociologije. Emergentistička perspektiva ujedinjuje holistički i individualistički pristup koncipirajući društvo kao skup emergentnih razina između kojih se mogu proučavati kauzalne sile. Time je Sawyer upotpunio i strukturalizam i individualizam, ujedinivši ih u zajedničku teoriju. Ujedno je našao rješenje i za pitanje kauzalnosti, dajući svakoj razini vlastita emergentna svojstva, što znači da između svake razine postoji dvosmjerni kauzalni odnos. (Sawyer, 2005.: 220.) Sawyerova emergentistička paradigma nadovezuje se na Bhaskarov kritički realizam, kao i na Bungeovu sustavnu teoriju emergencije, te razrađuje analitičke razine za lakše proučavanje kauzalnih odnosa između emergenata.

U ovom smo poglavlju istaknuli trojicu autora čije teorije predstavljaju suvremene pristupe emergentizmu unutar društvenih znanosti. Njihovi su pristupi međusobno koherentni (uz male nesuglasice) te predstavljaju rješenje na ključna pitanja unutar sociologije. Cilj mog rada bio je

ujediniti strukturalizam i interakcionizam kako bismo demistificirali kauzalne sile između pojedinca i društvene skupine. Smatram da su pristupi trojice autora dovoljno koherentni kako bi izgradili epistemologiju za proučavanje određenog društva. Također želim naglasiti inkluzivni potencijal emergentističkog pristupa u koji je potrebno implementirati ne samo različite teorije već i znanstvene discipline. Stoga možemo zaključiti da se unutar sociološke teorije javlja koherentna tendencija ujedinjavanja mikro i makropristupa koja će rezultirati demistifikacijom kauzalnih sila unutar društva. Jedini način da se to postigne je da se pomoću teorije emergencije unutar svakog društva izgradi epistemologija na osnovu jedinstvene ontologije dotičnog društva. Emergentistički pristup osjetljiv je na svaku društvenu skupinu kao jedinstven sastav te je u mogućnosti realističkim znanstvenim pristupom obuhvatiti pojedine mehanizme koji obilježavaju i tvore specifičnu društvenu realnost.

9. Rasprava

Nakon što smo iznijeli glavne ideje emergentizma unutar sociologije, vrijeme je da ih usporedimo s konkurentnim pozicijama strukturalizma i individualizma. Zanima nas je li emergentistička teorija u stanju ujediniti ove dvije perspektive u zajednički pristup proučavanja kauzalnosti. Dodatno ćemo naglasiti empirijski potencijal emergentizma zajedno s mogućim preprekama i nedostacima pristupa.

Na početku same rasprave naglasio bih široku primjenjivost emergentističkoga pristupa jer on društvo koncipira kao otvoreni sustav. To znači da se svaka jedinica analize, neovisno o obujmu, može staviti u širi kontekst, a istovremeno je moguće proučavati same konstitutivne elemente predmeta interesa. Emergencistički pristup dopušta proučavanje konkurentnosti tvrtke na tržištu i istovremeno objašnjava kako radna dinamika unutar poduzeća proizvodi rezultate koji ga čine konkurentnim. Dok individualizam i strukturalizam inzistiraju svaki na svojoj perspektivi, emergentizam ih želi ujediniti u jedinstven pristup. Strukturalističke teorije preveliku eksplanacijsku vrijednost pridaju društvenim strukturama, pozicijama i ulogama koje iz njih

proistječu. Društvenost gledaju kao eksternu naspram individue, izvanjsku prinudnu silu na koju pojedinac ne može utjecati. S druge strane, individualističke teorije promatraju društvo kao puki konstrukt ljudskog uma. Stoga je u interesu individualizma proučavati simboličku interakciju i značenja koja pojedinci pridaju određenim fenomenima. Društvenost je internalizirana unutar pojedinca. Emergentizam nastoji ujediniti te dvije perspektive pomoću realnih kauzalnih sila koje djeluju među njima. Cilj emergentističkih teorija nastoji demistificirati poveznicu između pojedinca i društvene grupe, točnije povezati ih kroz kauzalitet. Sawyer je dodavanjem konceptualnih razina (stabilni i efemerni emergenti) razložio društvenu realnost u svrhu otkrivanja stvarnih emergentnih pojava i razina između kojih se može uspostaviti kauzalna veza. Bunge je konceptualizacijom kritičkog realizma postavio ontološke temelje koji dopuštaju implementaciju društvenih skupina i događaja kao vlastite entitete, koji se mogu staviti međusobno u kauzalni odnos, zajedno sa pojedincima. Time se teži da se društvena zbilja koncipira kao (kauzalni) odnos pojedinaca s različitim društvenim skupinama i događanjima kroz interakciju. Emergentizam ujedinjuje oprečne perspektive kako bi stvorio cjelovitu sliku nekog fenomena. Heuristička moć emergentizma proizlazi iz širokog obujma koncepata koje može obuhvatiti u interdisciplinarnu analizu. Međutim, koncepti se ne spajaju nasumično, već sistematski, stavljajući ih u realan kauzalni odnos po uzoru na stvarnost. Razlog je tomu pokušaj razotkrivanja i objašnjavanja mehanizama koji su posljedica kauzalnih sila između pojedinaca i društvenih grupa, a koji istovremeno proizvode društvenu zbilju kroz emergentna svojstva. Tržište nekretnina određenog grada je, na primjer, trenutno ekonomsko stanje na koje su utjecali mnogobrojni arhitekti, urbanisti, najmodavci, državne institucije, agencije i osobni ulagači, kao i razne povijesne okolnosti. Kako bismo objasnili fenomen moramo uključiti stručnjake iz različitih područja, da bismo doprinijeli eksplanaciji kauzalnih odnosa.

Popularna metoda izučavanja društvene emergencije je izrada simulacijskog modela. Metodom simulacije nastoje se razotkriti određeni mogući ishodi mehanizama koje uzrokuju određena vrsta komunikacije između agenata. Lukrativna metoda simulacije za proučavanje emergencije bili bi višeučesnički modeli. (Žažar, 2016.) Radi se o modelu pri kojem učesnici simulacije ili agenti kroz komunikaciju stvaraju određenu dinamiku grupe. Učesnici mogu biti definirani kao pojedinci ili društvene skupine. Međusobno komuniciraju kroz simboličku

komunikaciju, kojoj pridaju određeno značenje i težinu. Unaprijed programirana pravila interakcije određuju, ograničavaju mogućnosti aktera, poput realnih etičkih ili situacijskih elemenata iz stvarnosti. Dakle, metoda računalne simulacije imitira stvarne okolnosti interakcije kako bi predvidjela potencijalne stvarne ishode. Primjer je tomu model formiranja stavova pri kojem se prate formiranja interesnih grupa kroz interakciju agenata različitih mišljenja. Svrha simulacijskih modela je praćenje načina na koji dinamični procesi između učesnika proizvode emergentne društvene strukture. U fokusu je sama dinamika između učesnika koja proizlazi iz simboličke komunikacije i unaprijed programiranih okolnosti, a ipak proizvodi jedinstvene strukture. Prema Žažaru (2016.), prednosti računalnih simulacija su: značajan heuristički potencijal, povećanje eksplanacijske snage, unaprjeđenje metodologije društvenih znanosti i porast prediktivnosti sociologije.

Ipak, višeučesničke simulacije, kao i emergentizam kao pristup, ne ostavljaju mjesta za subjektivnost agenta. Metodi nedostaje interpretativna razina na razini agenta kako bi obuhvatila sve razine društvene realnosti. U emergentizmu je simbolička komunikacija analizirana na osnovu njenog objektivnog značenja te bi se trebalo razmotriti je li potrebno implementirati svjesnu evaluaciju simboličke komunikacije agenata. Još jedna manjkavost pristupa koja se mora spomenuti jest zanemarivanje odnosa moći. Pri analizi dinamike i društvenih mehanizama, ključno je implementirati određenu polariziranost moći pri analizi društvene dinamike. Sistemski pristup emergentizma daje dojam idealiziranja strukture, no kritički realizam dopušta implementaciju različitih tipova odnosa i obilježja koja ih određuju.

10. Zaključak

Emergentizam je pristup unutar sociologije koji se dotiče ključnih pitanja sociološke epistemologije. Rad sam započeo spomenuvši jednu od najdugovječnijih debata unutar društvenih znanosti, upravo oko prednosti mikro ili makroperspektiva pri istraživanju. Pojam emergencije ujedinjuje spomenute pristupe pomoću realističke ontologije i systemske teorije. Spomenuli smo glavne predstavnike i ideje prominentnih individualističkih i strukturalističkih teorija unutar sociologije, od osnivanja discipline do danas, kako bismo zaključili da je emergentizam ukorijenjen u oba pristupa. No ukorijenjenost emergentizma u dvije oprečne paradigme ne dovodi do epistemološke konfuzije, već nam dopušta eksplanaciju društvene realnosti kroz kauzalne sile koje proizvode društveni odnosi. Istaknuli smo najprominentnije autore i njihove doprinose emergentističkoj teoriji u društvenim znanostima kako bismo istaknuli temelje daljnje teorijske i metodološke razrade pristupa. Bashkarov kritički realizam postavio je ontološke kategorije koje omogućuju određivanje kauzalnog odnosa između društvenih struktura, značajnih događaja i pojedinaca što nam dopušta znanstveno proučavanje emergentnih svojstva društvenih struktura. Bungeova konceptualizacija društva kao otvorenog sustava obuhvaća implementaciju interdisciplinarnih pristupa pri izučavanju društvenih odnosa. Bunge ističe ulogu kompozicije, ali i odnosa između ljudi i artefakata koji čine strukturu određene društvene skupine. Njegov fokus na interdependentnosti odnosa unutar sustava naglašava jedinstvenost i kompleksnost svake emergentne društvene strukture. Sawyer ide korak dalje, konstruirajući emergentističku paradigmu proučavanja društva. Ne napušta načela koja su postavili autori poput Bashkara i Bungea. Naprotiv, dalje razrađuje ideju čineći od nje konceptualan okvir. Sawyer društvenu realnost koncipira kao dinamiku kauzalnih odnosa koja je posljedica odnosa između pojedinaca i društvenih grupa. Time čini dodatni korak u demistificiranju kauzalnih društvenih sila izvodeći ih iz stvarnih odnosa. Emergencija je pojam koji ima veliku potencijalnu heurističku vrijednost što se tiče konceptualizacije društvenog kauzaliteta. Emergentizam obuhvaća ključna pitanja koja leže u samom središtu sociološke epistemologije, poput same prirode društvenosti, iz čega i proizlazi. Svojim postepenim razvojem u koherentan pristup unutar sociologije, nudi zanimljiva rješenja za vrlo zahtjevna i na prvu ruku možda nerješiva pitanja. Stoga smatram da bi se implementacijom emergencije kao jednog od središnjih pojmova sociologije potencijalno riješile ključne konfuzije

oko društvenog kauzaliteta te konstruirao koherentan koncept društvenosti koji je kompatibilan sa mikro i makro pristupom te pogodan i zreo za stvaranje vlastite sociološke metodologije.

11. Literatura:

1. Alexander, J., Giesen, B., Muench, R., Smelser, N. J. (1987) *The Micro-Macro Link*. University of California Press
2. Allwood, J. (2014) *The Concepts of Holism and Reductionism in Social Theory*. Research paper from the Sociological Institute at the University of Goteborg br. 27; link:
https://www.researchgate.net/publication/244507202_THE_CONCEPTS_OF_HOLISM_AND_REDUCTIONISM_IN_SOCIOLOGICAL_THEORY#fullTextFileContent
3. Archer, M. (1995) *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*. Cambridge; Cambridge University Press.
4. Ball, A. R. (1979). *The Dialectical Method: Its Application to Social Theory*. *Social Forces*, 57(3): 785-798. doi:10.2307/2577353
5. Bhaskar, R. (1975) *A Realist Theory of Science*. London: Verso.
6. Bhaskar, R. (2011) *Reclaiming the Social*. New York: Routledge.
7. Bourdieu, P. (2013) [1997] *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press

8. Bunge, M. (1979) *Causality and Modern Science*. 3rd rev. New York: Dover
9. Bunge, M. (2003) *Emergence and Convergence*. Toronto: University of Toronto Press.
10. Carchedi, G. (2008) Logic and Dialectics in Social Science, Part II: Dialectics, Formal Logic and Mathematics. *Critical Sociology*, 34(5): 631–656. doi: 10.1177/0896920508093361
11. Coleman, J. S. (1990) *Foundations of Social Theory*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press
12. Condorelli, R. (2016) Complex Systems Theory: Some Considerations for Sociology. *Open Journal of Applied Sciences*, 6: 422-448. <http://dx.doi.org/10.4236/ojapps.2016.67044>
13. Durkheim, Emile. (1982) [1901] *The rules of sociological method*. Translated by S. A. Solovay and J. H. Mueller. New York: Free Press.
14. Elder-Vass, D. (2007) Luhmann and Emergentism: Competing Paradigms for Social Systems Theory?. *Philosophy of the Social Sciences* 2007 37: 408-434
15. Elder-Vass, D. (2010) *The Causal Powers of Social Structures: Emergence, Structure and Agency*. Cambridge: Cambridge University Press.
16. Fontenelle, I. A., Pozzebon M. (2018) A dialectical reflection on the emergence of the ‘citizen as consumer’ as neoliberal citizenship: The 2013 Brazilian protests. *Journal of Consumer Culture*. doi:10.1177/1469540518806939
17. Giddens, A. (1979) *Central Problems in Social Theory Action, structure and contradiction in social analysis*. MACMILLAN EDUCATION LTD
18. Go, J. (2020) Race, Empire, and Epistemic Exclusion: Or the Structures of Sociological Thought. *Sociological Theory*, 38(2):79-100. doi:10.1177/0735275120926213
19. Goldstein, J. (1999) Emergence as a Construct: History and Issues. *A Journal of Complexity Issues in Organizations and Management* Volume #1, Issue #1: 49-73
20. Guérard, S., Bode, C., Gustafsson, R. (2013) Turning Point Mechanisms in a Dualistic Process Model of Institutional Emergence: The Case of the Diesel Particulate Filter in Germany. *Organization Studies*, 34(5–6): 781–822. doi: 10.1177/0170840613479237.
21. Hegel, G. W. F. (1975) [1807] *Phänomenologie des Geistes*. Suhrkamp: Taschenbuch Wissenschaft. Frankfurt am Main

22. Hirschman, D. (2021) Transitional Temporality. *Sociological Theory*, 39(1): 48–58. doi: 10.1177/0735275120981048
23. Kaidesoja, T. (2009) Bhaskar and Bunge on Social Emergence. *Journal for Theory of Social Behaviour*, 39(3): 300 – 322 doi: 10.1111/j.1468-5914.2009.00409.x
24. Kalter, F (2015) Action, Theory of Social, *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2nd edition, Volume 1: 54-58 doi: 10.1016/B978-0-08-097086-8.32002-5
25. Mead, G. H. (1972) [1934] *Mind, Self and Society from a Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago: University of Chicago Press
26. Mouzelis, N. (1991) *Back to Sociological Theory The Construction of Social Orders*. Palgrave Macmillan. Doi: 10.1007/978-1-349-21760-1
27. Mouzelis, N. (2005) [1995] *Sociological Theory: What went wrong? Diagnosis and Remedies*. New York: Routledge
28. Parsons, T. (1966) [1937] *The Structure of Social Action*. New York: The Free Press
29. Popper, K. (2005) [1935] *The Logic of Scientific Discovery*. London and New York: Routledge
30. Ritzer, G. (1997) [1983] *Suvremena sociologijska teorija*, Zagreb: Nakladni zavod Globus
31. Sawyer, R. K. (2005) *Social Emergence: Societies as Complex Systems*. Cambridge University Press.
32. Stewart, P. (2001) Complexity Theories, Social Theory, and the Question of Social Complexity. *Philosophy of the Social Sciences*, 31(3): 323–360. doi: 10.1177/004839310103100303.
33. Tsilipakos, L. (2014) Theoretical Procedures and Elder-Vass's Critical Realist Ontology. *Philosophy of the Social Sciences*, 44(6):752-773. doi:10.1177/0048393112461055
34. Vandenberghe, F. (2009) *A Philosophical History of German Sociology*. SAD i Kanada: Routledge
35. Wan, P. Y. (2013) Dialectics, Complexity, and the Systemic Approach: Toward a Critical Reconciliation. *Philosophy of the Social Sciences*.43(4): 411–452. doi: 10.1177/0048393112441974.

36. Wan, P. Y. (2011) Emergence à la Systems Theory: Epistemological Totalausschluss or Ontological Novelty? *Philosophy of the Social Sciences*. 41(2):178-210. doi:10.1177/0048393109350751
37. Wan, P. Y. (2011) Reframing the Social emergentist Systemism and Social theory. Velika Britanija: MGP Book Group UK
38. Weber, M. (2005) [1930] *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. London and New York: Routledge
39. Žažar, K. (2016). Konstrukt Emergencije – Epistemološki, teorijski i metodološki izazovi te praktične implikacije ispitivanja idejnog čvorišta raznorodnih socioloških perspektiva. *Polemos*, XIX (37): 51-76. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/169689>

12. Sažetak:

Emergentizam u sociologiji: epistemološki most između akcije i strukture

Jedna od glavnih diskrepancija sociologije kao znanosti je upravo rascjep između mikro i makropristupa istraživanja. Iz te diskrepancije rodila su se dva suprotstavljena pristupa proučavanja društvene zbilje: strukturalizam i teorije akcije. Ideja mojega rada je istaknuti emergentizam, kao pristup unutar sociologije koji ujedinjuje ova dva pristupa u koherentnu teoriju. Ključni pojam izučavanja emergentizma je emergencija, a to je proces stvaranja i održavanja društvenih struktura, kauzalnih sila kroz interakciju i dinamiku odnosa. Istaknut ćemo razvoj misli strukturalizma, kao i teorija akcije kako bismo ih mogli sintetizirati u zajednički pristup. U nastavku ću naglasiti uloge teorije kompleksnih sustava i kritičkog realizma u formiranju pristupa emergentizma. Pomoću teorije kompleksnih sustava, istaknut ćemo složenost društvene zbilje koju tvore pojedinci, društvene skupine, artefakti i odnosi između njima, s ciljem da objasnimo glavne

mehanizme i emergentne procese koji uzrokuju društvene cjeline. Kako bismo operacionalizirali glavne sastavnice društva, moramo se dotaknuti ontologije društvene stvarnosti. Kritički realizam je filozofski pristup koji nam omogućuje analizu društvenih skupina kao vlastitih entiteta što dopušta konceptualizaciju kauzalnih sila koje djeluju između pojedinaca i društva. Emergentistički pristup upravo proučava društvo kao emergentnu stvarnost, kompleksni sustav unutar pristupa kritičkog realizma, koji nastoji konceptualizirati glavne mehanizme i procese koji djeluju između pojedinca i skupine i time tvore samo društvo. Cilj rada je naglasiti heurističku moć emergentizma pri eksplanaciji i operacionalizaciji društvene stvarnosti.

Ključne riječi: emergentizam, sociološka teorija, teorija kompleksnih sustava, kritički realizam

Summary:

Emergentism in sociology: epistemological bridge between action and structure

One of the main discrepancies of sociology as a science is the split between micro and macro approaches to research. From this discrepancy, two opposing approaches to the study of social reality were born, precisely structuralism and theories of action. The idea of my work is to highlight emergentism, as an approach within sociology that unifies the respective two approaches into a coherent approach. The key concept in the emergentist approach is emergence, which is the process of creating and maintaining social structures, causal forces through interaction and the dynamics of relationships. We will highlight the development of the thought of structuralism, as well as the theory of action in order to be able to synthesize them into a common approach. In the following, I will emphasize the roles of the theory of complex systems and critical realism in the formation of the emergentism approach. Using the theory of complex systems, we will highlight the complex nature of social reality, which is formed by individuals, social groups, artifacts and relationships between them. With the intention of explaining the main mechanisms and emergent

processes that produce social entities. But in order to operationalize the main components of society, we have to touch on the ontology of social reality. Critical realism is a philosophical approach that allows us to analyze social groups as their own entities, which allows for the conceptualization of causal forces that operate between individuals and society. The approach of emergentism approaches society as an emergent reality, a complex system within the approach of critical realism, which tries to conceptualize the main mechanisms and processes that operate between the individual and the group and thus form society itself. The aim of the paper is to emphasize the heuristic power of emergentism when explaining and operationalizing social reality.

Key words: emergentism, sociological theory, complex systems theory, critical realism